

**Şâtîbî'nin (öl. 590/1194) Hırzû'l-emânî'de (eş-Şâtîbiyye) Taz'îf Ettiği Vecihler
ve Bu Vecihlerin Günümüz Kıraat Tedrisatı Pratiğine Yansıması**

*The Wujooḥ Lightened by Shāṭibī (d.590/1194) in Hırz al-amānī (al-Shāṭibīyya) and Reflection of These Wujooḥ
on Today's Recitation Practice*

Abdulhalim Başal

Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı
Assist. Professor, Bursa Uludağ University Faculty of Theology
Department of Qur'anic Recitation
Bursa, Türkiye
halimbasal@uludag.edu.tr orcid.org/0000-0002-3919-2754

Article Information/Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 22 July/Temmuz 2022

Accepted/Kabul Tarihi: 25 November/Kasım 2022

Published/Yayın Tarihi: 15 December/Aralık 2022

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December/Aralık

Volume/Cilt: 26 **Issue/Sayı:** 2 **Pages/Sayfa:** 699-716

Cite as/Atıf: Başal, Abdulhalim. “Şâtîbî'nin (öl. 590/1194) Hırzû'l-emânî'de (eş-Şâtîbiyye) Taz'îf Ettiği Vecihler ve Bu Vecihlerin Günümüz Kıraat Tedrisatı Pratiğine Yansıması”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/2 (Aralık 2022), 699-716. <https://doi.org/10.18505/cuid.1147097>

Başal, Abdulhalim. “The Wujooḥ Lightened by Shāṭibī (d.590/1194) in Hırz al-amānī (al-Shāṭibīyya) and Reflection of These Wujooḥ on Today's Recitation Practice”. *Cumhuriyet Theology Journal* 26/2 (December 2022), 699-716. <https://doi.org/10.18505/cuid.1147097>

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayınca: Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology/Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Abdulhalim Başal).

Telif Hakkı & Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

The Wujooḥ Lightened by *Shāṭibî* (d.590/1194) in *Ĥirz al-amānî* (*al-Shāṭibiyya*) and Reflection of These Wujooḥ on Today's Recitation Practice

Abstract: Abū Muḥammad al-Qāsim b. Farruḥ al-*Shāṭibî* (d.590/1194) took his place in history as one of the most distinguished recitation scholars who emerged from the al-Andalus Islamic civilization. *Shāṭibî* left al-Andalus and settled in Cairo due to some political pressure he faced in the later phases of his life. In addition to the dozens of students he trained, he authored many works in the field of recitation and has become one of the authority figures in the science of recitation with his works. His poems, especially those he composed based on the works of Abū 'Amr al-Dānī, another recitation scholar who is from al-Andalus, were considered reference works in terms of recitation science both in the periods when they were written and in later times. *Shāṭibî*'s work in this respect, and perhaps the most complimented one is *Ĥirz al-amānî wa wajḥ al-tahānî* in which he poetizes Dānī's work called *al-Taysīr fi 'l-qirā'āt al-sab'* which contains the differences among seven recitations. It was written to memorize the differences among the seven qirā'āt (al-qirā'āt al-sab'a) easily and has been one of the primary sources of recitation teaching from history to the present. This article deals with the determination of some aspects that *Shāṭibî* considers weak in his poetic work *Ĥirz al-amānî* and their situation in the practice of recitation education. It is understood that *Shāṭibî* defined these aspects openly, occasionally with expressions such as *not being credible* and *not being reliable*, and occasionally indirectly with expressions such as *inconsistent* and *unstable*. It is seen that there are eight of these wujooḥ in total, two of which are about pronunciation differences and six of which are about *farshī* differences. In this respect, the article primarily deals with the wujooḥ with a dual classification as pronunciation differences and *farshī* differences, as is often observed in classical works written for the variances in recitation. Then, on the one hand, how these aspects were processed by the important scholars of the field of recitation, such as Ibn Mujāhid (d. 324/936), Makkī b. Abū Ṭālib (d.437/1045), Abū 'Amr al-Dānī and Ibn al-Jazarī (d.833/1429) and on the other hand, the interpretation of *Ĥirz al-amānî* by its commentators has been conveyed. Considering numerous commentaries on this poem and the volume of the article, not all the commentaries mentioned at this point were consulted, and the most reliable commentaries among them were taken as the basis. To clearly reflect the situations of these aspects both in the past and in the modern period, attention has been paid to the fact that some consist of classical commentaries, and some belong to the modern period. According to this, 'Alam al-Dīn al-Sakhāwī's (d.643/1245) *Faḥḥ al-wasīṭ*, Abū *Shāma* al-Maqdisī's (d.665/1267) *Ibrāz al-ma'ānī* and Abū Ishāq al-Ja'barī's (d.732/1332) *Kanz al-ma'ānī* are the classical commentaries of the article; 'Alī Muḥammad al-Ḍabbā's (d. 1380/1961) *Irshād al-murīd*, and 'Abd al-Fattāḥ al-Qāḍī's (d.1403/1982) *al-Wāfi* are the commentaries of the modern period. Lastly, the article tries to reveal the situation of these aspects in the practice of recitation teaching activities carried out in Türkiye and the Arab world. Within the framework of all these examinations, it has been seen that *Shāṭibî* did not only content himself with the narrations that reached him in his work, but also passed these narrations through a sound filter and made evaluations about them. In this respect, it has been concluded that he hit the mark in his analysis of the relevant aspects. Because, it has been observed that these aspects, which *Shāṭibî* points out to be light, are not taught in both classical and modern recitation teaching activities, and these aspects are not included in the teaching of recitation. Besides the encountering of the competent personalities of the recitation field with the authentic aspects despite being described by *Shāṭibî* has been interpreted as showing the importance of the oral transfer method in the tradition of recitation teaching. On the other hand, it has been concluded that most of the aspects that *Shāṭibî* defines as weak are composed of recitations through Ibn al-Zakwān, but that there is no specific reason to explain this situation and that it is accepted as just a coincidence. Though it is evidently understood that the vast majority of these aspects, which are defined as light by *Shāṭibî*, are not taught in the recitation teaching activities carried out currently, it is possible to say that they can still be included in the teaching of the teaching of recitation variances. Because it has been found that the related aspects are described in some other works that contain the differences in recitation. From this point of view, it can be said that there is a belief that teachers who are engaged in different reading teaching between recitations can have their students read these aspects. However, it has been understood that it would be a more appropriate action to make these aspects based only on personal preferences, not attributing them to *Ĥirz al-amānî*.

Keywords: Recitation, *Shāṭibî*, *Ĥirz al-amānî* (*al-Shāṭibiyya*), Wajḥ, Lighten, Commentator.

Şâtîbî'nin (öl. 590/1194) *Ĥirz al-amânî*'de (eş-Şâtîbiyye) Taz'îf Ettiği Vecihler ve Bu Vecihlerin Günümüz Kıraat Tedrisatı Pratiğine Yansıması

Öz: Ebû Muhammed el-Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtîbî (öl. 590/1194), Endülüslü İslam medeniyetinden neşet eden en seçkin kıraat âlimlerinden biri olarak tarihteki yerini almıştır. Hayatının sonraki dönemlerinde karşılaştığı birtakım siyasî baskılar sebebiyle Endülüsten ayrılarak Kahire'ye yerleşen Şâtîbî, yetiştirdiği onlarca öğrencinin yanı sıra kıraat sahasına yönelik pek çok eseri vücuda getirmiş ve bu eserleriyle kıraat ilminin otorite şahsiyetlerinden biri haline gelmiştir. Onun, özellikle Endülüslü bir başka kıraat

âlimi olan Ebû Amr ed-Dânî'nin (öl. 444/1053) eserlerinden hareketle oluşturduğu manzumeleri, gerek nazma döküldüğü dönemlerde gerekse sonraki zamanlarda kıraat ilmi açısından referans çalışmaları addedilmiştir. Şâtîbî'nin bu meyanda oluşturduğu ve belki de en çok iltifat gören çalışması ise Dânî'nin *et-Teysîr fi'l-kırâ'âtî's-seb'* ismini taşıyan ve yedi kıraate ait farklılıkları ihtiva eden eserini, birkaç değişiklik ve eklemeye nazma döktüğü *Ḥîrzü'l-emânî* ve *vehû't-tehânî* adlı manzumesidir. Bu manzume, yedi kıraate (kırâ'ât-i seba') ait farklılıkların kolay bir şekilde ezberlenmesi amacıyla kaleme alınmış ve tarihten günümüze kıraat öğretiminin temel kaynaklarından biri olmuştur. Bu makale, Şâtîbî'nin, *Ḥîrzü'l-emânî* adlı manzum eserinde zayıf addettiği bazı vecihlerin tespitini ve kıraat tedrisatı pratiğindeki durumlarını konu edinmektedir. Şâtîbî'nin, bu vecihleri, kimi zaman *muteber değildir* ve *sahih olmadığından rivâyet edilmemiştir* gibi ifadelerle açık bir şekilde, kimi zaman da *istikrarsızdır* ve *sağlam değildir* gibi ifadelerle dolaylı bir şekilde taz'îf ettiği anlaşılmaktadır. Söz konusu bu vecihlerin toplamda sekiz tane olduğu; bunlardan iki tanesinin usul farklılıklarını, altı tanesinin de ferşî farklılıkları içerdiği görülmektedir. Bu bağlamda makalede, öncelikle ilgili vecihler, kıraat farklılıklarına yönelik olarak kaleme alınmış klasik eserlerde çoğunlukla müşahede edildiği üzere, usul farklılıkları ve ferşî farklılıklar olarak ikili bir tasnife tabi tutulmuştur. Ardından bu vecihlerin, bir yandan İbn Mücâhid (öl. 324/936), Mekî b. Ebî Tâlib (öl. 437/1045), Ebû Amr ed-Dânî ve İbnü'l-Cezerî (öl. 833/1429) gibi kıraat alanının mühim âlimlerince nasıl işlendiği diğer yandan da *Ḥîrzü'l-emânî*'nin şârihleri tarafından yorumlanma biçimi aktarılmıştır. Bu manzumeye yönelik sayısız şerh çalışmasının varlığı ve makalenin hacmi göz önünde bulundurularak bu noktada zikri geçen bütün şerhlere müracaat edilmemiş, bunlar arasından en muteber sayılan şerhler temel alınmıştır. Söz konusu vecihlerin hem geçmişteki hem de modern dönemdeki durumlarının net bir şekilde yansıtılabilmesi adına da bunlardan bazılarının klasik şerhlerden oluşmasına, bazılarının da modern döneme ait olmasına dikkat edilmiştir. Buna göre; Alemüddîn es-Sehâvî'nin (öl. 643/1245) *Fethu'l-vaşîd*'i, Ebû Şâme el-Makdisî'nin (öl. 665/1267) *İbrâzü'l-me'ânî*'si ve Ebû İshâk el-Ca'berî'nin (öl. 732/1332) *Kenzü'l-me'ânî*'si, makalenin klasik şerhlerini; Ali Muhammed ed-Dabbâ'nın (öl. 1380/1961) *İrşâdü'l-mürîd*'i ile Abdülfettâh el-Kâdî'nin (öl. 1403/1982) *el-Vâfi*'si, modern dönem şerhlerini oluşturmuştur. Çalışmada son olarak bu vecihlerin, ülkemizde ve Arap dünyasında yürütülen kıraat öğretimi faaliyetleri pratiğindeki durumları ortaya konmaya çalışılmıştır. Bütün bu tetkikler çerçevesinde Şâtîbî'nin, anılan eserinde yalnızca kendisine ulaşan rivâyetlerle yetinmeyip bu rivâyetleri sıhhat süzgecinden geçirdiği ve bunlarla alakalı değerlendirmelerde bulunduğu görülmüştür. Bu itibarla onun, ilgili vecihler noktasındaki analizlerinde isabet ettiği sonucuna varılmıştır. Zira Şâtîbî'nin zayıflığına işaret ettiği bu vecihlerin, ekseriyetle hem klasik hem de modern kıraat öğretimi faaliyetlerinde okutulmadıkları, kıraat tedrisatında bu vecihlere yer verilmediği müşahede edilmiştir. Bununla birlikte Şâtîbî tarafından taz'îf edilmesine rağmen kıraat sahasının yetkin şahsiyetlerince sahih bulunan vecihlerle karşılaşılması ise kıraat tedrisatı geleneğinde şifâhî/edâî usulün ehemmiyetini göstermesi şeklinde yorumlanmıştır. Diğer yandan Şâtîbî'nin zayıf şeklinde nitelendirdiği vecihlerin büyük bir bölümünün İbn Zekvân kanalıyla gelen okuyuşlardan oluştuğu ancak bu durumu izah sadedinde belirli bir sebepten bahsedilemeyeceği ve bunun bir tesadüften ibaret olduğu kanaatine varılmıştır. Şâtîbî tarafından zayıf şeklinde nitelendirilen bu vecihlerin kahir ekseriyetinin günümüzde yürütülen kıraat öğretimi faaliyetlerinde okutulmadığı açıkça görülmekle birlikte yine de kıraat farklılıkları öğretimine yönelik tedrisatta bunlara yer verilebileceğini söylemek mümkündür. Zira ilgili vecihlerin, kıraat farklılıklarını içeren diğer birtakım eserlerde rivâyet edildiğine rastlanmıştır. Buradan hareketle kıraatler arası farklı okuma öğretimiyle iştigal eden hocaların, bu vecihleri, öğrencilerine okutabilecekleri yönünde bir kanaatten bahsedilebilir. Ancak bu vecihlerin, *Ḥîrzü'l-emânî*'ye nispet edilmeksizin, yalnızca kişisel ihtiyârlara dayandırılarak yapılmasının daha isabetli bir eylem olacağı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Şâtîbî, *Ḥîrzü'l-emânî* (eş-Şâtîbiyye), Vecih, Taz'îf, Şârih.

Giriş

Ebû Muhammed veya diğer künyesiyle *Ebü'l-Kâsım* b. Fîrruh b. Halef eş-Şâtîbî (öl. 590/1194), kıraat ilminin en tanınmış simalarından biridir. O, ilk eğitimini memleketinde, Endülüs'ün Şâtibe (Jativa) şehrinde almış, sonraları Endülüs'ün diğer bir şehri olan Belensiye'ye (Valencia) giderek dönemin meşhur hocalarından bilhassa kıraat sahasında faydalanmıştır. Tekrar memleketine dönen ve burada bir müddet kıraat eğitim-öğretimiyle iştigal eden Şâtîbî, yaşadığı birtakım siyasî ve bürokratik hadiseler sebebiyle doğduğu yerden ayrılarak önce İskenderiye'ye, ardından da hayatının geri kalan kısmını geçireceği Kahire'ye yerleşmiştir. Doğuştan görme engelli olduğu söylenen nâzım, hem Endülüs hem de Mısır coğrafyası açısından kıraat ilmi özelinde mühim bir yere sahiptir.¹

¹ Şâtîbî ile ilgili geniş bilgi için bk. Ebü'l-Kasım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm Ebû Şâme el-Makdisî, *ez-Zeyl 'ale'r-ravzateyn, terâcimü ricâli'l-karneyni's-sâdis ve's-sâbi'*, thk. Muhammed Zâhid Kevserî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 5/6-7; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr 'ale't-ṭabaqâti ve'l-a'sâr*, thk. Tayyar Altıkulaç (İstanbul: y.y., 1995), 1110-1115; Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi ṭabaqâti'l-kurrâ*, thk. Gotthelf Bergstraesser (Beyrut: Dâru'l-

Başta Alemüddîn es-Sehâvî (öl. 643/1245) olmak üzere kıraat ilminin otorite şahsiyetleri arasında zikredilen birçok ismin yetişmesine katkıda bulunmuş ve bu alana yönelik çok önemli eserler telif etmiştir.

Şâtıbî'nin en önemli eserlerinden biri, yazarına nispetle eş-Şâtıbiyye ve lâ kaifiyesi paralelinde kaleme alınmasından hareketle *Kaşîde-i lâmiyye* şeklinde de bilinen *Ĥırzû'l-emânî* ve *vechü't-tehâni* isimli çalışmasıdır. Nâzım, 1173 beyitten oluşan bu manzum eserini, yine Endülüs İslam medeniyetinden yetişen ve kıraat ilminin simge şahsiyetlerinden biri olarak kabul edilen Ebû Amr ed-Dânî'nin (öl. 444/1053) *et-Teysîr fi'l-kırâ'âtî's-seb'* adlı çalışmasından mülhem bir şekilde vücuda getirmiştir. Yedi kıraat ile bunlara ait on dört rivâyete dair farklılıkların kolayca ezberlenmesini sağlayan² *Ĥırzû'l-emânî*, yazıldığı günden bu yana kıraat eğitim-öğretiminin, *et-Teysîr* ile birlikte en temel başvuru kaynakları arasında yerini almıştır.³ Aynı zamanda bu manzume, meydana getirildiği dönemden bugüne kadar bir yandan yazı yoluyla diğer yandan da kıraat talebeleri tarafından ezberlenerek âdeta tevatüren nakledilmiş ve Osmanlı dönemi kıraat eğitiminde de ezberine büyük oranda önem verilen bir eser olmuştur.⁴ Günümüz Türkiye'sinde ise kıraat farklılıklarının öğretimi açısından tedavülde bulunan Mısır Tarîki'nin, *et-Teysîr*'den önceki esas kaynağı; İstanbul Tarîki'nin de *et-Teysîr*'den sonraki ikincil kaynağı olarak kullanılmaya devam edilmektedir.⁵ Bu manada özellikle kıraat öğretimi bakımından seçkin bir yeri haiz olan bu eserle⁶ alakalı tarih boyunca sayısız şerh, ihtisar ve akademik çalışma yapılmıştır. Bu makalede, adı geçen eserde müellifin, zayıf olduğunu bazen açıkça belirttiği, bazen de birtakım ifadelerle ima ettiği söylenen vecihler irdelenmeye ve bu vecihlerin kıraat talimi pratiğindeki durumları ortaya konmaya gayret gösterilecektir.

Nâzımın, kimi zaman *leyse mü'avvelâ / لَيْسَ مُعَوَّلًا* (Muteber değildir) ve *lem yeşîhha fe yuhmelâ / لَمْ يَصِحَّ فَيُحْمَلًا* (sahih olmadığından rivâyet edilmemiştir) gibi ifadelerle zayıf olduğunu açıkça belirttiği kimi zaman da eş-Şâtıbiyye'nin şârihleri tarafından / *زَيْفًا* (zayıf addedilir), *helhelâ / هَلْهَلًا* (sağlam değildir), *uĥmilâ / أُحْمِلًا* (terk edilmiştir) ve *mâce / مَاج* (istikrarsızdır) gibi kelimelerle zayıflığına işaret

Kütüb'l-İlmiyye, 2006), 2/20-22; Saîd Arâb, *el-Kurrâ ve'l-kırâ'at bi'l-Mağrib* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1990), 38; Fatih Çollak, *Kıraat İlminde İmam Şâtibi ve eş-Şâtıbiyye* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991), 20 vd.

² Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Muĥaddimetü İbn Haldûn*, thk. Abdullah b. Muhammed ed-Dervîş (Dimaşk: Daru Ya'rub, 2004), 2/173-174.

³ *Ĥırzû'l-emânî*'nin İslam dünyası kıraat tedrisatında gördüğü iltifat, bilhassa Ebû Şâme el-Makdisî (öl. 665/1267) tarafından, hocası Sehâvî'nin bu esere yaptığı ve *Fethu'l-vasîf fi şerhi'l-Kaşîd* şeklinde isimlendirdiği şerh çalışmasına bağlanmaktadır. Ebû Şâme'ye göre *Ĥırzû'l-emânî*, önceleri pek çok kimsenin bilmediği bir eserken anılan şerhle birlikte büyük bir şöhrete ulaşmıştır. Bk. Ebû'l-Kasım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzû'l-me'ânî min Ĥırzi'l-Emânî fi'l-kırâ'âtî's-seb'*, thk. İbrahim Atve İvaz (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 8. Bu konuda ayrıca bk. Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-muĥriîn ve müşşidü't-tâlibîn*, thk. 'Ali b. Muhammed el-İmrân (Mekke: Dâru 'Âlemü'l-Fevâid, 1998), 178.

⁴ Molla Mehmed Emîn Efendî, *Zuĥru'l-erîb fi idâhi'l-cem' bi't-takrîb* (Süleymaniye Kütüphanesi-İbrahim Efendi, No. 11), 50a-50b.

⁵ Şâtıbî'nin *Ĥırzû'l-emânî* isimli manzum eserinin kıraat eğitim-öğretimindeki tarihi seyri hakkında detaylı bilgi için bk. Eren Pilgir, "Ĥırzû'l-Emânî'nin Kıraat Tedrisatındaki Serencamı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 62 / 1 (Ankara 2021), 255 vd. Öte yandan günümüz Türkiye'si özelinde bahsedilen durum her ne kadar teorik anlamda yukarıdaki gibi olsa da pratikte çoğunlukla öğrenciler ve hocaların, kıraat vecihlerini kontrol etmek amacıyla bu esere müracaat etmedikleri de görülmektedir. Bk. Ömer Türkmen, "Türkiye'deki Kıraat Tedrisatına Eleştirel Bir Yaklaşım", *İslâmî İlimler Dergisi* 16 / 2 (Kasım 2021), 94. Kıraat farklılıklarının kontrolü için başvurulmamasının yanı sıra yine günümüz Türkiye'sinde ilgili eserin ezberlenmediği de müşahade edilmektedir.

⁶ İsmi geçen eser, özellikle belli dönemlerde kıraat eğitiminin *et-Teysîr* ile birlikte yegâne eseri olmuş, bu iki eserin dışında kalan kıraatler, sahih veya mütevâtîr bir kıraat olarak kabul edilmemiştir. Bu konuda detaylı bilgi için bk. Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âtî'l-aşr*, thk. Ali Muhammed Dabba (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/54. Hatta bu iki çalışmanın dışındaki herhangi bir eserin okutulması da insanlarca bazen hoş karşılanmamış, bu durum şikâyet konusu dâhi yapılmıştır. Nitekim İbnü'l-Cezerî'nin rivâyet ettiğine göre kıraat farklılıklarıyla ilgili telif ettiği *el-Kenz* ve *el-Kifâye* adlı eserleriyle tanınan Ebû Muhammed el-Vâsîfî (öl. 740/1340), hicrî 730'lu yıllarda Şam'da bulunduğu dönemde zikredilen eserlerinin münderecatını okutmak istemiş ancak Şamlı kıraat âlimlerinin bir kısmı, Ebû Muhammed el-Vâsîfî'nin bu işten menedilmesini isteyerek durumu kadıya şikâyet etmişlerdir. Bk. İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-muĥriîn*, 39.

ettiği belirtilen bu vecihlerin, sŭre sŭre sayılarak yapılan tespite gŖre sekiz tane olduğu gŖrŭlmektedir. Diğer yandan bahse konu bu vecihlerden iki tanesinin *usŭl* farklılıklarıyla,⁷ altı tanesinin de *ferşi* farklılıklarla⁸ ilgili olduğu mŭřahede edilmektedir.

Anılan bu vecihlerin değerlendirilmesi esasında eş-řatĭbiyye'ye yapılan yŭzlerce řerĥ içerisinden her birbirine ayrı ayrı başvurulmayacak, bu noktada yalnızca kıraat uleması tarafından Ŗnemli addedilen řerĥler temel alınacaktır. Ayrıca zaman içerisinde bu vecihlerin kıraat talimi pratiğindeki değişimlerini irdelemek maksadıyla sŖz konusu řerĥlerden bazılarının erken dŖnem eserleri olmasına, bazılarının da sonraki dŖnemlerde kaleme alınan řerĥlerden oluşmasına Ŗzen gŖsterilecektir. Bu meyanda Sehĭvĭ'nin *Fethu'l-vaşid* ismini taşıyan alışması, Ebŭ řĥĭme el-Makdisi'nin (Ŗl. 665/1267) *ibrĭzŭ'l-me'ĭnĭ* adlı eseri ve Ebŭ İřĥĭk el-Ca'berĭ'nin (Ŗl. 732/1332) *Kenzŭ'l-me'ĭnĭ* şeklinde mŭsemma řerĥi, araştırmanın erken dŖnem eserlerini oluşturmaktadır. Ali Muhammed ed-Dabbĭ'nin (Ŗl. 1380/1961) *İrřĭdŭ'l-mŭrĭd* adını verdiği muhtasar řerĥi ile Abdŭlfettĭĥ el-Kĭdĭ'nin (Ŗl. 1403/1982) *el-Vĭfi* isimli kitabı da araştırmada başvurulan son dŖnem řerĥlerini teşkil edecektir.

Belirtilen yŖntem, metot ve kaynaklar ışığında, řĥatĭbĭ tarafından zayıf addedildiği sŖylenen bu vecihlere yŖnelik yapılacak değerlendirmeler neticesinde, Ŗlkemizde tedavŭlde olan İstanbŭl Tarĭki ile Mısır Tarĭki'nin gerek şifahî gerekse edĭi olarak zikredilen vecihlere nasıl yaklaştığı ortaya konmaya çalışılacaktır. Aynı şekilde Arap dŭnyasında da sŖzŭ edilen vecihlerin kıraat tedrisatı pratiğindeki durumuna, yeri geldikçe detaylı bir şekilde temas edilecektir.

1. Usŭl Farklılıklarıyla İlgili Vecihler

Yukarıda da ifade edildiği ŭzere bahse konu vecihlerin iki tanesi usŭl farklılıklarıyla ilgilidir. Bu noktadaki farklılıklarla, Hĭc Sŭresi'nin 36. ĭyeti ile Fussilet Sŭresi'nin 16. ĭyetinde karşılaşılmaktadır. Alt başlık isimlerinin uzun olmaması amacıyla ilgili başlıklarda da sŭre ismi ile ĭyet numaraları kullanılacaktır.

1.1. Hĭc Sŭresi 36. ĭyet

Usŭl farklılıklarıyla alakalı olan ilk vecih, Hĭc Sŭresi'nin 36. ĭyetinde bulunan *جُنُودًا* ifadesindeki *tĭ* (ت) harfi ile *cĭm* (ج) harfi arasında, İbn 'Āmir'in (Ŗl. 118/736) ikinci rĭvisi olan İbn Zekvĭn (Ŗl. 242/857) için meydana gelmesi muhtemel iřĥĭr ve idđĭm uygulamalarına dŖnŭktŭr.⁹ Burada İbn Zekvĭn için iřĥĭr vechinin varlığı noktasında neredeyse bŭtŭn kıraat ĭlimleri aynı gŖrŭřtedir. Dolayısıyla İbn Zekvĭn yoluyla aktarılan hemen hemen bŭtŭn tarĭklerde, İbn Zekvĭn'ın bu kısımda izhar yaptđı rivĭyet edilmektedir.¹⁰

Adı geçen rĭvinin, *tĭ* (ت) harfini *cĭm* (ج) harfine idđĭm ettiği meselesi ise izĥĭr vechinin aksine tartışmalıdır. Buna gŖre kimi kıraat ĭlimi, İbn Zekvĭn'ın, ilgili kısımda iřĥĭrın yanı sıra idđĭm da yaptđını bildirmekleyken kimisi de yalnızca izĥĭr vechinden bahsetmektedir. SŖz gelimi Ebŭ Amr ed-Dĭnĭ, *Cĭmi'u'l-bevĭn* adlı eserinde İbn Zekvĭn'ın anılan yere ait idđĭm vechini rivĭyet

⁷ Kur'ĭn kelimelerinin telaffuzunu ilgilendirmesi sebebiyle *fonetik* farklılıklar şeklinde de adlandırılan *usŭl* farklılıkları, istisnaları olmakla birlikte genel geçer kurallar çerçevesinde belirli kelime ve hareketlerin okunuş Ŗzelliklerini ifade eden bir kavramdır. İdđĭm-iřĥĭr, taĥfif-taĥkĭk, imĭle-feth, sekĭt-naĥl-ibdĭl, iřmĭm-revm gibi hususlar, bu tŭr farklılıkların kapsamına girmektedir. Usŭl farklılığına konu olan bu nevi değişimler, Kur'ĭn sŖzcŭklerinin herhangi değişiklik meydana getirmemektedir. Bk. Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algisına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbŭl: İSAM Yayınları, 2011), 57-60.

⁸ Kısaca Kur'ĭn kelimelerindeki birtakım değişiklikleri ifade eden *ferşi farklılıklar*, *usŭl* farklılıklarının aksine belirli bir kural çerçevesinde oluşmayan ve Kur'ĭn kelimelerinin manasında, kimi zaman Ŗnemli değişiklikler meydana getiren farklılıklardır. Bu tŭr farklılıklar, herhangi bir usule dayanmamakta ve yalnızca nakille sabit olabilmektedir. Çoğunlukla 'irĭb, harf ve hareke değişimlerinde karşılaşılan *ferşi* farklılıkların, takriben kıraat farklılıklarının yŭzde yirmisine tekabŭl ettiği sŖylenmektedir. Bk. Muhammed Abdŭlazĭm Zŭrkĭnĭ, *Menĭhilŭ'l-ĭrfĭn fi 'ulŭmi'l-Kur'ĭn*, thk. Fevvĭz Ahmed Zemerlĭ (Beyrut: Dĭru'l-Kitĭbĭ'l-'Arabĭ, 1995), 1/358; Yaşar Akaslan, "Kĭrĭat-i Aşere'de Ferş YŖnŭnden Farklılıklar", *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 2/4 (Samsun 2017), 8-9.

⁹ Buradan bahsedilen tŭrdeki her durumda İbn Zekvĭn için idđĭm gerçekleştiği anlaşılmamalıdır. Dolayısıyla sĭkin bir *tĭ* (ت) harfinden sonra harekeli bir *cĭm* (ج) harfinin gelmesi durumunda İbn Zekvĭn için idđĭmın meydana gelebilmesi, yalnızca Hĭc Sŭresi'nin 36. ĭyeti için geçerlidir.

¹⁰ Ebŭ'l-Hasen Alĭ b. Muhammed b. Abdissamed Alemŭddĭn es-Seĥĭvĭ, *Fethu'l-vaşid fi řerĥi'l-Ĥařid*, thk. Mevlĭy Muhammed İdrĭsĭ et-Tĭhirĭ (Riyĭd: Mektebetŭ'r-Rŭřd, 2002), 2/382; Ebŭ İřĥĭk Burĥĭnŭddĭn İbrĭĥĭm b. Ŗmer b. İbrĭĥĭm b. Halĭl el-Ca'berĭ, *řerĥu'l-Ca'berĭ 'alĭ metni'-řĥatĭbiyye: Kenzŭ'l-me'ĭnĭ fi řerĥi Ĥirzi'l-emĭnĭ*, thk. Ferđalĭ Seyyid 'Arĭvĭ (Gize: Mektebetŭ Evlĭdĭ's-şeyh li't-Tŭrĭs, 2011), 2/738-739; Ebŭ Abdillĭĥ Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. el-Mevsilĭ el-Hanbelĭ řa'le, *Kenzŭ'l-me'ĭnĭ fi řerĥi Ĥirzi'l-emĭnĭ*, thk. Muhammed İbrahim el-Meřĥedĭnĭ (Dĭmeřk: Dĭru'l-Bereke, 2012), 1/521-522.

etmektedir.¹¹ Ebû Amr ed-Dânî, her ne kadar *Câmi'u'l-beyân*'da İbn Zekvân'ın idgâmını haber verse de *et-Teysîr* isimli çalışmasında ise ilgili râvinin idgâm vechini aktarmamaktadır.¹² Aynı şekilde Mekkî b. Ebî Tâlib (öl. 437/1045),¹³ İsmail b. Halef es-Sarakustî (öl. 455/1063)¹⁴ ve Ebû Abdillâh b. Şüreyh (öl. 476-1084)¹⁵ gibi isimler de bu durumda idgâm vechini rivâyet etmemektedirler.

Hırzû'l-emânî'ye şerh yazan kıraat âlimlerinin bazıları ise Şâtîbî'nin, İbn Zekvân için yukarıda bahsi geçen idgâm vechini taz'îf ettiği ihtimali üzerinde durmaktadırlar. Şârihlerin, *Hırzû'l-emânî*'de ilgili vechi nasıl yorumladıklarına geçmeden önce, adı geçen eserde bu vecheye yönelik beyti vermek gerekmektedir. Buna göre *izhâr ve idgâm bâbının* (بَابُ الْإِظْهَارِ وَالْإِدْغَامِ) *tâ-u't-te'nîs* (تَاءُ التَّائِيثِ) bahsinde ele alınan bu duruma yönelik *Hırzû'l-emânî*'deki beyit şu şekildedir:

وَإِظْهَرَ زَاوِيَهُ هِشَامٌ لَهْدَمَتْ وَفِي وَجَبَتْ حُلْفُ ابْنِ دَكْوَانَ يُفْتَلَا¹⁶

(İbn 'Âmir'in) râvisi Hişâm, *لهْدَمَتْ* kelimesinde izhar yaptı,

İbn Zekvân'ın *وَجَبَتْ* kelimesindeki hulfü, zayıf addedildi.

Şâtîbî'nin, İbn Zekvân için burada idgâm vechini alıp almadığını şârihlerce tartışmalı hale getiren husus, bu vecheye yönelik oluşturduğu beyitteki *yüftelâ* (يُفْتَلَا) kelimesi ile ilgilidir.¹⁷ *Hırzû'l-emânî*'nin şârihleri tarafından bu kelimeye yüklenen anlam sebebiyle İbn Zekvân'ın *Hırzû'l-emânî* özelindeki idgâm vechi de tartışmalı hale gelmektedir. Nitekim aşağıda da görüleceği üzere söz konusu şârihlerden bazıları, Şâtîbî'nin, idgâm vechine atfederek kullandığı *yüftelâ* (يُفْتَلَا) kelimesini *zayıflık* meyanında yorumlayıp *Hırzû'l-emânî*'de İbn Zekvân'ın yalnızca izhâr vechinden bahsetmekteyken bazıları bu kelimeyi görmezden gelerek ismi geçen râvi için izhâra ek olarak idgâm vechinin de bulunduğunu aktarmaktadırlar.

Şâtîbî'nin en meşhur öğrencisi kabul edilen ve *Hırzû'l-emânî*'ye yönelik yazılan ilk şerhlerden birinin sahibi olan Sehâvî, sözü edilen durumda İbn Zekvân için hem izhâr hem de idgâm vechinin bulunduğunu zikreden şârihlerdendir. Bununla birlikte o, Ebû Amr ed-Dânî, İbn Mücâhid (öl. 324/936), Ebû Bekr en-Nakkâş (öl. 351/962), Ebû'l-Hasen b. Ğalbûn (öl. 399/1009), Mekkî b. Ebî Tâlib ve İbnü'l-Fahhâm (öl. 516/1123) gibi isimleri dayanak göstererek burada İbn Zekvân'dan meşhur olarak rivâyet edilen vechin izhâr olduğunun altını çizmektedir. Diğer yandan Sehâvî, ilgili kısım özelinde, Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr* dışındaki kaynaklarında yer alan bilgilerden yola çıkarak İbn Zekvân'ın izhâr kadar yaygın olmamasına rağmen idgâm vechinin de varlığına işaret etmektedir. Sehâvî'nin hem izhâr hem de idgâm vechini kabul etmekle birlikte *yüftelâ* (يُفْتَلَا) kelimesine yönelik açıklamalarından, buradaki idgâm vechine şüpheli yaklaşılması gerektiği yönünde bir izlenime kapıldığını düşünmek mümkündür. Nitekim o, ilgili beyti şerh ettiği esnada *yüftelâ* (يُفْتَلَا) kelimesine ayrıca bir parantez açarak bu kelimenin *iyice araştırma, detaylıca tetkik etme* veya *üzerinde düşünülmesi gereken* gibi anlamlara geldiğini belirtmiştir.¹⁸ Bu bağlamda Sehâvî'nin, Şâtîbî'nin bu kelimeyi özellikle kullandığını ve âdetâ burada idgâm vechini çok da benimsemediğini ima ettiği söylenebilir.

Sehâvî'nin en parlak öğrencisi kabul edilen ve *Hırzû'l-emânî*'ye yazdığı şerhle de tanınan Ebû Şâme el-Makdisî, bu noktada ekseriyetle hocasıyla aynı düşünceye sahiptir. *Yüftelâ* (يُفْتَلَا) kelimesinin, tıpkı hocası gibi *derin bir şekilde araştırma* anlamına geldiğini belirtmesinden hareketle idgâm vechine şüpheli yaklaştığı söylenebilecek olan şârih, izhâr vechinin pek çok kıraat âlimi tarafından

¹¹ Osmân b. Saîd b. Osmân Ebû Amr ed-Dânî, *Câmi'u'l-beyân fi'l-kırâ'âti's-seb'î'l-meşhûra*, thk. Muhammed Saddûk el-Cezâirî (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 278-279.

¹² Osmân b. Saîd b. Osmân Ebû Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fi'l-kırâ'âti's-seb'*, nşr. Otto Pretzl (Beirut: Dâru'l-Kitâbî'l-'Arabiyye, 1984), 43.

¹³ Bk. Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî Mekkî b. Ebî Tâlib, *et-Tebsîra fi'l-kırâ'âti's-seb'*, thk. Muhammed Gavs en-Nedvî (Bombay: ed-Daru's-Selefiyye, 1982), 358-359.

¹⁴ Bk. Ebû Tâhir İsmâîl b. Halef b. Saîd b. İmrân es-Sarakustî, *el-Unvân fi'l-kırâ'âti's-seb'*, nşr. Züheyr Gazi Zahid-Halil Atiyye (Suudi Arabistan: y.y., 2005), 188.

¹⁵ Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Şüreyh er-Ruaynî el-Endelüsî, *el-Kâfi fi'l-kırâ'âti's-seb'*, thk. Ahmed Muhammed Abdüsselâm eş-Şâfî (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 56.

¹⁶ Halef b. Ahmed Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtîbî, *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî fi'l-kırâ'âti's-seb'*, nşr. Muhammed Temîm (Medine: Mektebetü Dâru'l-Hüdâ, 2010), 22 (269. beyit). Beytin ilk kısmı, makaleden işlenen konunun dışındadır. Ancak beytin geçtiği eser orijinalliğinin korunması adına söz konusu ilk kısım da metne yansıtılmıştır.

¹⁷ İlgili kelimenin sözlük anlamları ile bu meseledeki önemine aşağıda temas edilecektir.

¹⁸ Sehâvî, *Fethu'l-vaşid*, 382-383.

meşhur görüldüğünü de belirtmiştir. Bunun yanı sıra yukarıda verilen beytin başındaki *ežhera* (اظهر) ifadesini kanıt göstererek öncelikle yapılması gereken şeyin izhâr olduğunu vurgulamaktadır. Bu ifadesiyle o, izhârı net bir şekilde kabul etmekten idğâm vechini tabiri caizse ikinci plana atmış, hatta ötelemiştir.¹⁹

Ḥîrzü'l-emânî'nin klasik şerhlerinden birini meydana getiren Ebû İshâk el-Ca'berî, üzerinde durulan meselede Sehâvî ve Ebû Şâme el-Makdisî ile hemen hemen aynı şeyleri söylemektedir. Ancak o, İbn Mücâhid ve Mekki b. Ebî Tâlib'i temel alarak izhâr vechinin bu noktada kat'î bir vecih olduğunu belirtmiştir. İdğâm vechinin varlığını da hatırlatan Ebû İshâk el-Ca'berî, bu vechi de Fâris b. Ahmed tarîkine dayandırarak aktarmaktadır. Diğer yandan müellif, Sehâvî ve Ebû Şâme el-Makdisî'den farklı olarak *yüftelâ* (يُفْتَلَا) kelimesinin üzerinde durmamıştır.²⁰

Ḥîrzü'l-emânî'nin ilk modern şerhlerinden birini kaleme alan Ali Muhammed ed-Dabbâ', bu mesele özelinde yukarıdaki şârihlerden çok farklı bir çizgidedir. Nitekim o, İbn Zekvân için burada rivâyet edilen idğâm vechini net bir şekilde reddetmektedir. Hatta bu vechi, İbnü'l-Cezerî'yi (öl. 833/1429) kanıt göstererek sahih bulmadığını da beyan etmektedir. Ayrıca ed-Dabbâ', Ebû İshâk el-Ca'berî'nin usulünü takip ederek *yüftelâ* (يُفْتَلَا) kelimesine dair herhangi bir açıklama serdetmemiştir.²¹

Ḥîrzü'l-emânî'nin son dönem şârihlerinden bir diğeri olan Abdülfettâh el-Kâdî de Ali Muhammed ed-Dabbâ' gibi İbn Zekvân için söz konusu kısmında yalnızca izhâr vechinin bulunduğunu, idğâm vechinin ise sahih olmadığını aktarmaktadır. Abdülfettâh el-Kâdî, Ali Muhammed ed-Dabbâ'dan farklı olarak *yüftelâ* (يُفْتَلَا) kelimesine de bir parantez açmış ve Şâtîbî'nin, bu kelimeyi, İbn Zekvân'ın idğâm vechini net bir şekilde taz'îf etmek amacıyla kullandığını düşündüren ifadelerle yer vermiştir.²² Abdülfettâh el-Kâdî'nin, Arap dünyasında yürütülen kıraat öğretim faaliyetlerinin en temel eserlerinden sayılan *el-Vâfi* isimli çalışmasından hareketle aktarılan bu bilgiler ışığında, günümüz Arap dünyasında İbn Zekvân için ilgili kısımda yalnızca izhâr vechinin okunduğu ve idğâm vechinin öğretilmediği anlaşılmaktadır.²³

Kıraat farklılıklarının tedrisatı anlamında Arap dünyasının genelinden bazı hususlarda farklılık gösteren Fas Kıraat Medresesi'nde de ilgili açıdan durumun Arap dünyasıyla aynı olduğu görülmektedir. Zira bu bölgede yürütülen kıraat eğitim-öğretimi faaliyetlerinin en önemli kaynaklarından biri olarak kabul edilen ve Hâşim el-Mağribî (öl. 1179/1765'ten sonra) tarafından meydana getirilen *Ḥîşnü'l-kâri* adlı çalışmada da Fas bölgesinde yalnızca izhâr vechinin okunduğu bilgisi mevcuttur. Buna ek olarak Hâşim b. Muhammed, Şâtîbî'nin, *yüftelâ* (يُفْتَلَا) kelimesini idğâm vechinin zayıf bir vecih olduğunu anlatmak maksadıyla kullandığını ima etmektedir.²⁴

Ḥîrzü'l-emânî'nin şârihleri zaviyesinden ve Arap dünyasındaki yaygın uygulamalardan anlaşıldığı kadarıyla ilk dönemlerde, ilgili kısımda İbn Zekvân için hem izhâr hem de idğâm olmak üzere iki vechin bulunduğu görülmekteyken sonraki dönemlerde yalnızca izhâr vechinin alındığı, idğâm vechinin ise zayıf gösterilerek terk edildiği anlaşılmaktadır.

Ülkemiz açısından da Osmanlı'dan günümüze bu veche bakışın, *Ḥîrzü'l-emânî*'nin şârihlerinin konuya yaklaşımıyla ve Arap dünyasındaki uygulamalarla paralellik arz ettiği görülmektedir. Bu bilgiyi temellendirme anlamında, ülkemizde kıraat tedrisatının başucu kaynakları arasında yer alan Emîn Efendi'nin (öl. 1859) '*Umdetü'l-hullân*'ının esas kaynaklarından biri olan ve Ayasofya hatibi Hamdullah Efendi (öl. 983/1575) tarafından kaleme alınan *Füyûzu'l-itkân* isimli çalışma, büyük önem taşımaktadır. Nitekim Osmanlı'nın ilk dönemleri şeklinde sayılabilecek bir zamanda vücuda getirilen bu eserde Hamdullah Efendi, anılan kısımda İbn

¹⁹ Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî*, 190.

²⁰ Ca'berî, *Kenzü'l-me'ânî*, 522-523.

²¹ Ali Muhammed ed-Dabbâ', *İrşâdü'l-mürîd ilâ maqşûdî'l-kaşîd*, thk. Cemâl es-Seyyid Rifâî eş-Şâyib (Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2011), 86-87. Öte yandan Ali Muhammed ed-Dabbâ', her ne kadar idğâm vechinin sahih olmadığını İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* adlı eserine nispet ederek dillendirse de İbnü'l-Cezerî'nin adı geçen eserinde bu yönde bir bilgiye tesadüf edilmemektedir. Nitekim İbnü'l-Cezerî ismi geçen eserinde bu vechin sahihliği veya gayrî sahihliği ile ilgili bir konunun üzerinde durmamakta, yalnızca Şâtîbî'nin *Ḥîrzü'l-emânî*'de, bu vecih özelinde infirâd ettiğini haber vermektedir. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/5-6.

²² Abdülfettâh Abdülganî el-Kâdî, *el-Vâfi fi şerhi's-Şâtîbiyye fi'l-kırâ'ati's-seb'* (Cidde: Mektebetü's-Sevâdî, 1992), 131-132.

²³ İsmi geçen eserdeki malumat ve bu eserin zikredilen bölgelerdeki konunun yanı sıra kıraat farklılıkları eğitimini Arap dünyasının farklı bölgelerinde almış ve aynı zamanda hem ülkemizde hem de yine Arap coğrafyasında bu ilmin öğreticiliğini yürüten kimselerce de uygulamada izhâr vechine yer verilip idğâm vechinin öğretilmediği söylenmektedir. Bu bilgi, zikredilen nitelikleri taşıyan Kurrâ Hâfiz Dr. Ömer TÜRKMEN ile 08.07.2022 tarihinde yapılan mülakattan aktarılmıştır.

²⁴ Hâşim b. Muhammed el-Mağribî, *Ḥîşnü'l-kâri fi'htilâfi'l-me'ârî*, thk. Habîbullâh b. Sâlih es-Sülemî (Beyrut: Dâru'l-Ahyâb, 2012), 168.

Zekvân için, ḥulf ile, yani hem izhâr hem de idgâm ile okuyuşun varlığından bahsetmektedir.²⁵ Dolayısıyla Arap dünyasında olduğu gibi coğrafyamızda da ilk dönemler itibarıyla iki vecih de kabul görmekteyken sonraki dönemlerde idgâm vechi okunmamıştır. Zira günümüz Türkiye'sinde kıraat farklılıklarının öğretiminde sıkça başvurulan eserlerde İbn Zekvân için idgâm vechi rivâyet edilmemektedir.²⁶ Ayrıca hem *İstanbul Tariki* hem de *Mısır Tariki* açısından edâ ve şifâhî olarak İbn Zekvân için burada idgâm vechi alınmamakta, yalnızca izhâr vechi okunmaktadır.²⁷

İbn Zekvân için bu kısımda, özellikle son dönemlerde idgâm vechine yer verilmemesinin, muhtemel iki sebebinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Buna göre ilk muhtemel sebep, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* adlı eserinde, İbn Zekvân'ın idgâm vechini, Şâtıbî'nin infirâdî olarak değerlendirmesidir. Aynı şekilde İbnü'l-Cezerî'nin bu vechi, *Ḥırzû'l-emânî*'nin tariflerinden kabul etmemesi de ilgili durumda rol oynamaktadır.²⁸ İdgâm vechinin okunmamasının ve rivâyet edilmemesinin, bilhassa İbnü'l-Cezerî'den sonraki döneme tekabül etmesi de bahsedilen bu kanyı destekler mahiyettedir. Bu noktada ikinci muhtemel sebep ise Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr*'inde bu vechi yer vermemesidir.²⁹ Yukarıda da belirtildiği üzere *Ḥırzû'l-emânî*, *et-Teysîr*'den mülhem bir şekilde vücuda getirilmiştir. Dolayısıyla bir bakıma bu eser, *et-Teysîr*'in devamı niteliğindedir. Kıraat farklılıklarına yönelik tedris ve telif faaliyeti yürüten kıraat âlimleri ise *Ḥırzû'l-emânî*'de bulunan bu idgâm vechinin, *et-Teysîr*'de yer almadığı gerçeğinden hareketle bu vechi zayıf addetmiş olabilirler.

1.2. Fussilet Sûresi 16. Âyet

Fussilet Sûresi'nin 16. âyetinde geçen *nehîsât* (نَحْسَاتٍ) kelimesindeki muhtemel fonetik değişimleri, usul farklılıkların ikinci ve son maddesidir. Bu kelimedeki birtakım ferşî farklılıklar da bulunmakla birlikte³⁰ Şâtıbî'nin zayıf gösterdiği söylenen vecih, ferşî değil usul farklılığı ile ilgilidir.³¹ Buna göre Kisâî'nin birinci râvisi Ebû'l-Hâris'in (öl. 240/854) bu kelimedeki yer alan *sîn* (س) harfini, hem imamına uyarak fetḥ ile hem de imamından ayrı olarak imâle ile okuduğuna yönelik rivâyetlerden bahsedilmektedir.³² Ebû'l-Hâris'e dair aktarılan imâle vechinin, farklı kaynaklarda da sahih olmadığı belirtilmektedir.³³ Benzer bir değerlendirmeye *Ḥırzû'l-emânî* özelinde de rastlanmaktadır. Nitekim aşağıda da görüleceği üzere *Ḥırzû'l-emânî*'nin şârihlerinden bazıları, Şâtıbî'nin de bu vechi zayıf bir vecih olarak gördüğünü söylemektedirler. Şârihlerin bu husustaki değerlendirmelerine konu olan *Ḥırzû'l-emânî*'deki beyit şöyledir:

وَ اسْكَاٰنُ نَحْسَاتٍ بِهٖ كَسْرُهُ ذَكَآ وَ قَوْلُ مُبِيْلِ السَّبِيْنِ لَلْبَيْتِ اُحْمَاةٌ³⁴

²⁵ Hamdullah Efendi, *Füyûzu'l-itkân fi vücûhi'l-Ḥur'ân*, thk. Mehmet Çaba (İstanbul: Haciveysizade İlim ve Kültür Vakfı Yayınevi, 2019),325.

²⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/5-6; a.mlf., *Taḳrîbü'n-Neşr fi'l-kırâ'âtî'l-âşr*, thk. Ali Abdülkuddûs (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, 2013), 153; Abdülfettâh el-Pâlûvî, *Zübdetü'l-irfân fi vücûhi'l-Ḥur'ân* (İstanbul: Âsitâne Yayınevi, ts.), 27; Molla Mehmed Emîn Efendi, *Umdetü'l-ḥullân fi izâhi Zübdetü'l-irfân* (İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanefiyye, ts.), 170.

²⁷ Türkiye'deki meşhur kıraat tarifleri olan İstanbul ve Mısır tariflerinin kürrâseleri (kıraatler arası farklılıklara dönük şemaları ihtiva eden defterler) incelendiğinde yukarıdaki bilgi teyit edilmektedir. İstanbul Tariki'ne ait kürrâse için bk. Ali Şahin, *el-Vücûhâtü'l-Ḥur'âniyye 'ale'l-eimmeti'l-âşrati min tariki't-Teysîr indirâcen* (b.y.: y.y., ts.), 2/637. Mısır Tariki'nin kürrâsesi için bk. Adem Özgören, *Şuveru'l-âşera* (b.y.: y.y., ts.), 3/74. Ayrıca gerek Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı eğitim merkezlerinde gerekse bireysel olarak yürütülen kıraat farklılıkları öğretiminde, İbn Zekvân için bu kısımda idgâm vechi okutulmamaktadır.

²⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/5-6.

²⁹ Dâni, *et-Teysîr*, 43. Bu noktada şu hususu da belirtmek gerekmektedir: Şâtıbî, her ne kadar *Ḥırzû'l-emânî* adlı çalışmasını *et-Teysîr*'den mülhem bir şekilde meydana getirmişse de görüldüğü üzere bu eser, kimi noktalarda ilgili eserden farklılıklar da barındırmaktadır. Bu durum, Şâtıbî'nin *Ḥırzû'l-emânî*'de, *et-Teysîr*'den farklı tarifleri kullandığını da göstermektedir.

³⁰ Bu kelimeyi, *nehîsât* (نَحْسَاتٍ) şeklinde *hâ* (ح) harfinin kesrasıyla İbn 'Âmir, 'Âsım, Hamze, Kisâî ve Ebû Ca'fer; *nehîsât* (نَحْسَاتٍ) şeklinde de *hâ* (ح) harfinin sükûnuyla diğer kıraat imamları okumaktadır. bk. Dâni, *et-Teysîr*, 193; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/366.

³¹ Şâtıbî, bu kelimedeki meydana gelen hareke değişiklikleri sebebiyle *Ḥırzû'l-emânî*'de ilgili farklılığı, ferşî farklılıklar başlığında ele almıştır. bk. Şâtıbî, *Ḥırzû'l-emânî*, 81.

³² Dâni, *et-Teysîr*, 193; a.mlf., *Câmi'u'l-beyân*, 707; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/366.

³³ Dâni, *et-Teysîr*, 193; a.mlf., *Câmi'u'l-beyân*, 707; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/366.

³⁴ Şâtıbî, *Ḥırzû'l-emânî*, 81 (1015. beyit).

Zekā: (Nāfi', İbn Kesır, Ebü 'Amr) dışındakiler ĥā'yı kesralı okudu,

Leys'in sın harfinde imālesinin (bulunduğu görüş) terk edildi.

Şārihlerden bazıları, Şātıbı'nın bu vechi zayıf olarak gördüğünü, beyitte kullandığı *uĥmilā* (أُحْمِلَا) kelimesinden hareketle dillendirmektedirler. Bahse konu sözcükten yola çıkarak Şātıbı'nın bu vechi zayıf bir vecih şeklinde tanımladığını ilk dillendiren şārih, Ebü Şāme'dir. O, öncelikle Ebü'l-Hāris'e dair aktarılan imāle vechinin bir yanılığı ürünü olduğunu; dolayısıyla kabul görmeyeceğini Ebü Amr ed-Dānı'den nakille aktarmıştır. Bu meyandaki açıklamalarının devamında ise *uĥmilā* (أُحْمِلَا) kelimesine bir parantez açarak Şātıbı'nın bu kelimedenden; *terk etmek* manasını kastettiğini söylemiştir. Bu itibarla Ebü Şāme, Şātıbı'nın ilgili vechi zayıf addettiğinin altını çizmiştir.³⁵

Ebü İřĥāk el-Ca'berı, bu veche yönelik açıklamalarında Ebü Şāme gibi öncelikle Dānı'nın zikri geöen rivāyetini aktarmış, *uĥmilā* (أُحْمِلَا) kelimesinin de terk etmek manasında kullanıldığını bahsetmiştir. Ca'berı, Ebü Şāme'den farklı olarak bu vechin sahih bir vecih olmadığını ve okunmaması gerektiğini de sözlerine eklemiştir.³⁶

Uĥmilā (أُحْمِلَا) kelimesine dayanarak üzerinde durulan vechin zayıf olduğunu ifade eden bir diğer şārih de Abdülfettāĥ el-Kādı'dır. O da Ebü Şāme ve Ca'berı gibi Ebü'l-Hāris'in imāleli vechinin terk edilmesi ve alınmaması gereken bir vecih olduğunu vurgulamış, *uĥmilā* (أُحْمِلَا) kelimesinin de bunu ima için kullanıldığını altını çizmiştir.³⁷

Uĥmilā (أُحْمِلَا) sözcüğüne herhangi bir şekilde temas etmemekle birlikte zikri geöen vechin zayıf bir vecih olduğunu beyan eden Dabbā' ise ilgili vechin ne *Ĥıřzü'l-emānı* ne de *et-Teysır* tarıkinde yer bulmadığını belirtmiştir.³⁸ Aynı şekilde Sehāvı de bu kelimeye yer vermeyen şārihlerdendir. O, bu vechin, Dānı'nın yukarıda sözü edilen rivāyetinden hareketle *yalnızca vehimden ibaret olduğunu* aktarmıştır.³⁹

Ebü'l-Hāris için haber verilen imāle vechi, hem Ebü Amr ed-Dānı ve İbnü'l-Cezerı gibi kıraat sahasının önemli şahsiyetleri hem de Şātıbı ve *Ĥıřzü'l-emānı*'nin şārihleri tarafından zayıf olarak değerlendirilmiştir. Doğal olarak bu durumun, günümüzdeki kıraat tedrisatı pratiğine yansması kaçınılmazdır. Dolayısıyla bu vecih, günümüz Arap dünyasında da Türkiye'sinde de kıraat farklılıkları öğretiminde yer bulmamaktadır. Nitekim bu vecih, Arap dünyasında yürütölen kıraat farklılıkları tedrisatının temel eserlerinden biri olan Abdülfettāĥ el-Kādı'nın *el-Vāfi*'sinde taz'if edilmiş ve bu veche yer verilmemiştir.⁴⁰ Aynı şekilde yine Arap dünyası kıraat farklılıkları eğitiminin son dönemlerde referans eserlerinden kabul edilen Muhammed Feĥd Hārûf'a ait *et-Teshil* isimli çalışmada da bu vecih yer bulmamaktadır.⁴¹ Yine bu vecih, günümüz Türkiye'sinde kıraat taliminde sıkça başvurulanan çalışmalarda da⁴² yer almadığı gibi hem edāi hem de şifāhı olarak okutulmamaktadır.⁴³

2. Ferşî Farklılıklarla İlgili Vecihler

Bahse konu meselede ferşî farklılıkla ilgili vecihlerin altı tane olduğu söylenmişti. Bunlar, Kur'an'daki sūre tertibine göre ayrı ayrı işlenecektir. Bu farklılıkları başlıklandırmada da usul kısmında olduğu gibi ilgili vechin geötiği āyet temel alınacaktır.

³⁵ Makdisi, *İbrāzü'l-me'ānı*, 674.

³⁶ Ca'berı, *Kenzü'l-me'ānı*, 593.

³⁷ Kādı, *el-Vāfi*, 355-356.

³⁸ Dabbā', *İřşādü'l-mürıd*, 240.

³⁹ Sehāvı, *Fethu'l-vaşıd*, 1225.

⁴⁰ Kādı, *el-Vāfi*, 355-356.

⁴¹ Muhammed Feĥd Hārûf, *et-Teshil li kırā'āti't-tenzil mine'ş-Şātıbiyyeti ve'd-Dürre* (Dimeşk: Dāru'l-Beyrûtı, 2018), 478.

⁴² İbnü'l-Cezerı, *en-Neşr*, 2/366; Pālûvı, *Zübdetü'l-ırfān*, 121.

⁴³ Şahin, *el-Vücühātü'l-Kur'āniyye*, 3/920; Özgören, *Şuveru'l-aşera*, 4/398.

2.1. En'âm Sûresi 90. Âyet

En'âm Sûresi'nin 90. âyetinde yer alan *iktetih* (اِتْتَدِه) kelimesindeki *hâ-i sekt'in* (هَاءُ السَّكْتِ)⁴⁴ tilavet keyfiyetinde ortaya çıkan ihtilaflar, ferî farklılıklarla ilgili ilk husustur. Buradaki *hâ-i sekt'in*, vakıf halinde *hâ-i sekt* ile okunması konusunda bütün kıraat imamları aynı görüşteyken vasıl halinde birtakım ihtilaflar görülmektedir. Buna göre Nâfi' (öl. 169/785), İbn Kesîr (öl. 120/738), Ebû 'Amr (öl. 154/771), 'Asım (öl. 127/745) ve Ebû Ca'fer (öl. 130/748), söz konusu yeri vakıfta olduğu gibi *hâ-i sekt* ile; Hamze (öl. 156/773), Kisâî (öl. 189/805), Ya'kûb (öl. 205/821) ve Halefû'l-Âşîr (öl. 229/844), *hâ-i sekt'i* hazfederek; İbn 'Âmir'in birinci râvisi Hişâm (öl. 245/859) *hâ-i sekt'i* kesralı-medsiz, ikinci râvisi İbn Zekvân da kesralı-medli bir şekilde okumaktadır.⁴⁵ Üzerinde durulan kısımda, diğer kıraat imamlarının aksine İbn Zekvân için *hâ-i sekt'in* *kaşr* ile (med yapmaksızın) okunduğuna yönelik bir rivâyet bulunmaktadır. Bu rivâyet de Şâtıbî'nin *Ḥırzû'l-emânî*'de zayıf addettiği düşünülen vecihlerdendir. *Ḥırzû'l-emânî*'de bu hususa dönük beyit şu şekildedir:

وَ مَدُّ يُخْلِفُ مَا جَ وَ الْكُلُّ وَاقِفٌ⁴⁶ بِاسْكَانِهِ يَدْعُو غَيْبًا وَمَنْدَلًا

(İbn Zekvân'ın *اِتْتَدِه* kelimesindeki) 'adem-i şıla vechi istikrarsızdır...

Bütün kurrâ ise vakıf esnasında (bu kelime) iskân yapmaktadır.

Burada İbn Zekvân'ın, *hâ-i sekt'i*; hem imamına uyarak kesralı-medsiz hem de imamından ayrılarak kesralı-medli (*hulûf* ile) okuduğu şeklinde iki vechinden söz edilmektedir. İsmi geçen râvinin, zikredilen kısmı imamından ayrı olarak kesralı-medli okuduğu bilgisine neredeyse bütün kaynaklarda rastlanmaktadır. Ancak kesralı-medsiz vechi, medli vechinin aksine tartışmalıdır. Nitekim kimi kıraat âlimi, İbn Zekvân'ın burayı medsiz de okuduğunu bildirmekteyken kimisi de bu vechin zayıf olduğunu haber vermektedir.⁴⁷ Şâtıbî'nin, İbn Zekvân için kesralı-medsiz vechi zayıf addettiğine yönelik *Ḥırzû'l-emânî*'nin şârihleri tarafından dillendirilen dayanak ise yukarıdaki beyitte kullandığı *mâce* (مَاج) kelimesidir. Şârihlerden büyük çoğunluğu, bu kelimeye odaklanarak Şâtıbî'nin, İbn Zekvân'ın *kaşr* vechini zayıf gösterdiğini belirtmekteyken bunlardan yalnızca biri de bahse konu sözcüğü görmeksizin *kaşr* vechini de kabul etmektedir. Onların bu noktaya dönük değerlendirmeleri şöyledir.

Sehâvî, *mâce* (مَاج) kelimesinden hareketle İbn Zekvân için rivâyet edilen *kaşr* vechinin şüpheli bir vecih olduğunu, bu sebeple de Şâtıbî tarafından taz'îf edildiğini belirten şârihlerin başında gelmektedir. Ayrıca Sehâvî, yine bu vechin, *Ḥırzû'l-emânî*'nin *et-Teysîr* üzerine ziyadeleri arasında yer aldığını da sözlerine eklemiştir.⁴⁸

Ebû Şâme, *mâce* (مَاج) sözcüğünün, beyitte yer alan *hulûf* (خُلْف) kelimesinin sıfatı olduğunu, bu sıfatın da şüpheli, istikrarsız, *çalkantılı* gibi anlamlara geldiğini bildirmiştir. Bu açıklamasıyla ilgili vechi zayıf bulunduğu anlaşılan Ebû Şâme'nin, Sehâvî ile aynı görüşte olduğu görülmektedir. Ayrıca Sehâvî gibi o da ilgili vechin, *Ḥırzû'l-emânî*'nin *et-Teysîr*'e yönelik ziyadelerinden olduğunu vurgulamıştır.⁴⁹ Ca'berî'nin de bu vechi dair Sehâvî ve Ebû Şâme'ye benzer açıklamalarda bulunduğu müşahede edilmektedir.⁵⁰

Şâtıbî'nin *mâce* (مَاج) kelimesini, bizzat bu vechin zayıf bir vecih olduğunu belirtmek için kullandığının en net şekilde altını çizen şârih, Abdülfettâh el-Kâdî'dir. Bunun yanı sıra Abdülfettâh el-Kâdî, *sabit ve kuvvetli bir vecih değildir* şeklinde tanımladığı bu vechi, *Ḥırzû'l-emânî*'de İbn Zekvân için yalnızca medli vecih bulunmaktadır⁵¹ şeklindeki cümlesiyle de açıkça taz'îf etmiştir.

⁴⁴ Bir harf veya harekeyi net bir şekilde belli etmek amacıyla bazı sözcüklerin sonuna ziyade olarak konulmuş *hâ* (ه) harfi, *hâ-i sekt* (هَاءُ السَّكْتِ) şeklinde adlandırılmaktadır. Daha geniş bilgi için bk. Abdurrahman Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yayınları, 2015), 255-257.

⁴⁵ bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/142.

⁴⁶ Şâtıbî, *Ḥırzû'l-emânî*, 52 (653. beyit)

⁴⁷ Anılan kısmın İbn Zekvân için nasıl okunduğuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 499; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/142.

⁴⁸ Sehâvî, *Fethu'l-vaşid*, 893-897.

⁴⁹ Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî*, 450-451.

⁵⁰ Ca'berî, *Kenzü'l-me'ânî*, 207-208.

⁵¹ Kâdî, *el-Vâfi*, 262.

Dabbâ', bu noktada diğere şârihlerden farklı bir çizgidedir. Nitekim o, ismi geçenlerin aksine İbn Zekvân için rivâyet edilen iki vechi de sahih kabul etmiştir. Bununla birlikte Dabbâ', kaşr vechinin, *Ḥîrzü'l-emânî*'nin *et-Teysîr*'e ziyade vecihlerinden olduğunu söylemiştir.⁵²

Her ne kadar Dabbâ', bu noktada diğere şârihlerden farklı olarak üzerinde durulan vechi sahih addetse de şârihlerin çoğunluğuna göre Şâtîbî bu vechi taz'îf etmiştir. Onların bu meyandaki düşünceleri, günümüz kıraat tedrisatı pratiğine de yansımıştır. Nitekim bu vechin, Arap dünyasında başvuru kıraat farklılıkları taliminin temel eserlerinde⁵³ yer bulmadığı gibi ülkemizde de okutulmadığı görülmektedir.⁵⁴

2.2. Enfâl Sûresi 9. Âyet

Şâtîbî'nin taz'îf ettiği söylenen ferşî farklılıklarla alakalı ikinci hususla, Enfâl Sûresi'nin 9. âyetinde yer alan *mürdifîn* (مُرْدِفِينَ) kelimesinin *dâl* (د) harfindeki hareke değişiminde karşılaşılmaktadır. Bu kelimeye yer alan *dâl* (د) harfini, *mürdefîn* (مُرْدَفِينَ) şeklinde fethalı olarak okuyanlar; Nâfi', Ebû Ca'fer ve Ya'kûb'dur. Diğere kıraat imamları ise *dâl* (د) harfini, *mürdifîn* (مُرْدِفِينَ) şeklinde kesralı olarak okumaktadır.⁵⁵ İbn Kesîr'in ikinci râvisi olan Kunbül'ün de (öl. 291/904) bu kısımda iki vechinden bahsedilmektedir. Buna göre onun, imamına uyararak ilgili kelimedeki *dâl* (د) harfini kesralı okuduğu gibi imamından ayrı olarak fethalı okuduğu da söylenmektedir.⁵⁶ Bununla birlikte İbn Mücâhid'e dayandırılan fethalı okuyuş rivâyetinin⁵⁷ sahih olmadığı; Kunbül'ün burayı, yalnızca kesralı bir şekilde okuduğu da kıraat sahasının önemli şahsiyetleri tarafından bildirilmektedir.⁵⁸ Şâtîbî'nin bu husustaki tutumu da onlarla aynıdır. Nitekim o, yukarıda ele alınan başlıklardaki vecihlerin zayıf olduğunu ima yoluyla belirtirken Kunbül'e dair aktarılan fethalı vechin zayıflığını, açık bir şekilde dillendirmiştir. Bu duruma yönelik *Ḥîrzü'l-emânî*'de yer alan beyit şöyledir:

وَ عَنِ قُنْبُلٍ يُرْوَى وَ لَيْسَ مَعُولًا
وَ فِي مُرْدِفِينَ الدَّالَ يَنْتُحِ نَافِعٌ⁵⁹

Nâfi', *mürdifîn* kelimesindeki *dâl* harfini fethalı okur,

Kunbül'ün (bu kelimeyi fethalı okuduğuna yönelik) rivâyet ise muteber değildir.

Görüldüğü üzere Şâtîbî, Kunbül'den rivâyet edilen fethalı vechi, beyitteki *leyse mü'avvelâ* / *لَيْسَ مَعُولًا* (muteber değildir) terkihiyle açık bir şekilde zayıf addetmektedir. *Ḥîrzü'l-emânî*'nin şârihlerinin bu noktadaki değerlendirmeleri de tıpkı Şâtîbî gibidir. Zira onların tamamı, bu vechin yalnızca bir yanılı ve vehimden doğduğunu belirterek alınmamasının lazım geldiğini vurgulamaktadırlar.⁶⁰

Bu vecheye yönelik yaklaşımın, günümüz kıraat farklılıkları öğretiminde de yukarıda aktarılan bilgilerle paralellik arz ettiği görülmektedir. Zira bu vechin, hem Arap dünyasındaki kıraat farklılıkları öğretiminin temel eserlerinde hem de ülkemiz açısından herhangi bir şekilde tedrisatta yer bulmadığı müşahede edilmektedir.⁶¹

⁵² Dabbâ', *İrşâdü'l-mürîd*, 174.

⁵³ Kâdî, *el-Vâfi*, 262; Hârûf, *et-Teshîl*, 138.

⁵⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/142; Pâlûvî, *Zübdetü'l-'irfân*, 55.

⁵⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/275.

⁵⁶ Kâdî, *el-Vâfi*, 278.

⁵⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Temîmî İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kur'ân*, thk. Şevki Dayf (Kahire: Dâru'l-Meârif, 2009) 304.

⁵⁸ Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 528-529; a.mlf., *et-Teysîr*, 116; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/275.

⁵⁹ Şâtîbî, *Ḥîrzü'l-emânî*, 56 (714. beyit).

⁶⁰ Sehâvî, *Fethu'l-vaşid*, 948-949; Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî*, 489; Ca'berî, *Kenzü'l-me'ânî*, 270-271; Dabbâ', *İrşâdü'l-mürîd*, 186; Kâdî, *el-Vâfi*, 278.

⁶¹ Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 528-529; a.mlf., *et-Teysîr*, 116; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/275; Kâdî, *el-Vâfi*, 278; Pâlûvî, *Zübdetü'l-'irfân*, 63; Hârûf, *et-Teshîl*, 178; Şahin, *el-Vücûhâtü'l-Kur'âniyye*, 1/328; Özgören, *Şuveru'l-aşera*, 2/342.

2.3. Yûnus Sûresi 87. Âyet

Ferşî farklılıklarla ilgili Şâtıbî tarafından zayıf gösterilen üçüncü nokta, Yûnus Sûresi'nin 87. âyetindeki *tebevve'e* (تَبَوَّءَ) kelimesi ile alakalıdır. Bu kelimenin, vasıl halinde *hemzenin* (ء) isbâtı ile okunması konusunda kıraat imamları aynı görüşteyken vakıf durumunda farklılıklar görülmektedir. 'Âsım'ın ikinci râvisi olan Hafs'ın (öl. 180/796), burayı hem vasıl hem de vakıf halinde hemzenin isbâtı ile okuduğu bilinmektedir. Bununla birlikte çeşitli tariflerde, Hafs'ın, vakıf halinde hemzeyi yâ (ي) harfine çevirerek okuduğu yönünde aktarımlarla da karşılaşılmaktadır.⁶² Şâtıbî ise Hafs ile ilgili aktarılan ikinci vechi sahih bulmadığını, bir önceki başlıkta yaptığı gibi açıkça belirtmektedir. Şâtıbî'nin, Hafs'ın tilavet keyfiyetine yönelik *Ḥırzû'l-emânî*'de oluşturduğu beyit şöyledir:

مَعَ الْمَدِّ قَطَعَ السَّخْرَ حُكْمَ تَبَوَّءَ⁶³   بِنَا وَقَفْتُ حُنْفِصٍ لَمْ يَصِحَّ فَيُحْمَلَا

(Ebû 'Amr'ın) *السَّخْرَ* kelimesindeki hemzede lâzîmî meddi vardır,

Hafs'ın, *تَبَوَّءَ* kelimesini vakıf halinde yâ harfinin isbâtı ile (okuduğu yönündeki görüş) sahih değildir.

Beyitte yer alan *lem yeşihha fe yuḥmelâ* (لَمْ يَصِحَّ فَيُحْمَلَا) ifadesinden hareketle Şâtıbî'nin, vakıf halinde Hafs'ın *tebevve'e* (تَبَوَّءَ) kelimesindeki hemzeyi yâ harfine çevirerek okuduğu yönündeki rivâyeti sahih bulmadığı açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Hatta bu vechi, zayıf göstermenin ötesine taşıyarak söz konusu ifadeden hareketle reddettiğini söylemek de pekâlâ mümkündür. *Ḥırzû'l-emânî*'nin şârihleri de Şâtıbî'nin buradaki değerlendirmesini aynen aktarmış ve Hafs için böyle bir rivâyetin sahih olmadığını beyan etmişlerdir.⁶⁴

Hafs'a yönelik ifade edilen söz konusu bu vecih, günümüzdeki yaygın kıraat tedrisatında da yer bulmamaktadır. Zira hem Arap dünyasında hem de ülkemizde tedavülde olan kıraat farklılığı eserlerinin hiçbirinde bu vechin yer almadığı yakînen müşahede edilmektedir.⁶⁵

2.4. Yûnus Sûresi 89. Âyet

Yûnus Sûresi 89. âyette yer alan *tettebi'ânni* (تَتَّبِعَانِي) kelimesindeki hareke değişiklikleri, Şâtıbî'nin zayıf addettiği dördüncü ferşî farklılığa konu olmaktadır. İbn Zekvân dışındaki kıraat imamları ve râvileri, bu kelimeyi *تَتَّبِعَانِي* şeklinde *nûn* (ن) harfinin teşdidiyle okurlarken İbn Zekvân, *تَتَّبِعَانِ* olarak *nûn*'un (ن) tahfifiyle okumaktadır.⁶⁶ Bunun yanı sıra bazı rivâyetlerde İbn Zekvân'ın bu kelimeyi, *تَتَّبِعَانِي* şeklinde *tâ* (ت) harfinin sükûnu ve *bâ* (ب) harfinin fethasıyla okuduğu haber verilmektedir.⁶⁷ *Ḥırzû'l-emânî*'nin şârihlerinden bazıları, Şâtıbî'nin bu vechi aktardığı beyitte kullandığı *mâce* (مَاج) kelimesinden yola çıkarak onun, söz konusu ikinci vecheye yönelik taz'îfinden bahsetmektedirler. *Ḥırzû'l-emânî*'de bu vecheye yönelik beyit şöyledir:

وَتَتَّبِعَانِ التَّوُّ حَفَّ مَدًّا وَ مَا   ج⁶⁸ بِالْفَتْحِ وَالْإِسْكَانِ قَبْلَ مُتَمَلَّا

İbn Zekvân için *تَتَّبِعَانِي* kelimesinde *nûn* harfinin tahfifi vardır,

Tâ harfinin sükûnu ve bâ harfinin fethasıyla (okuduğu şeklindeki görüş ise) istikrarsızdır.

⁶² Söz konusu kelimenin tilavet keyfiyeti ve Hafs'ın burayı vakıf halinde yâ (ي) harfi ile okuduğu yönündeki tarifler için bk. Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 549; a.mlf., *et-Teysîr*, 123.

⁶³ Şâtıbî, *Ḥırzû'l-emânî*, 59 (751. beyit). Beytin birinci kısmı, başlıkta ele alınan meselenin dışında olmakla birlikte beyit bütünlüğünün muhafaza edilebilmesi için bahsi geçen kısma da metinde yer verilmiştir.

⁶⁴ Sehâvî, *Fethu'l-vaşid*, 979; Makdisî, *İbrâzû'l-me'ânî*, 509-510; Ca'berî, *Kenzü'l-me'ânî*, 305-306; Dabbâ', *İrşâdü'l-mürîd*, 194; Kâdî, *el-Vâfi*, 288.

⁶⁵ Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 549; a.mlf., *et-Teysîr*, 123; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/285-288; Kâdî, *el-Vâfi*, 288; Pâlûvî, *Zübdetü'l-irfân*, 69; Hârûf, *et-Teshîl*, 218; Şahin, *el-Vücûhâtü'l-Kur'âniyye*, 2/399; Özgören, *Şuveru'l-aşera*, 2/430.

⁶⁶ Dâni, *et-Teysîr*, 123; Sarakustî, *el-Unvân*, 362.

⁶⁷ Kâdî, *el-Vâfi*, 289. Ebû Amr ed-Dâni ve İbnü'l-Cezerî de çeşitli rivâyetlerden yola çıkarak bu vechin zayıf bir vecih olduğunun altını çizmektedirler. bk. Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 550; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/286.

⁶⁸ Şâtıbî, *Ḥırzû'l-emânî*, 60 (752. beyit).

Seĥavı, bu veche yönelik yaptığı açıklamalarda öncelikle *māce* (مآج) kelimesine yer vermiş ve bu kelimeden kastın *şıphe* olduğunu açıkça belirtmiştir. Onun, anılan kelimeye dair yaptığı bu açıklamasından, şatıbı tarafından *māce* (مآج) sözcüğünün taz'ıf için kullanıldığını düşündüğü anlaşılmaktadır. Bu meyandaki izahatına devam eden Seĥavı, İbn Zekvān için rivāyet edilen *تَبَعَانِ* şeklindeki vechin, İbn Mcāhid ve Baędādiler tarafından okunduğunu ancak Eb Amr ed-Dānı gibi kıraat ālimlerince alınmadığını da sözlerine eklemiştir.⁶⁹

Eb řāme el-Makdisı de Seĥavı gibi öncelikle *māce* (مآج) sözcüğünün *şıpheli* anlamına geldiğini belirterek sözlerine başlamış ve bu vechi zayıf şeklinde değerlendirmiştir. Devamında ise kıraatin nassa değil rivāyete dayandığını, dolayısıyla hocasından İbn Zekvān'a dair aktarılan ilgili vechi okumadığını, bu sebeple de zikredilen vechi almaması gerektiğini söylemiştir. Netice itibarıyla Eb řāme'nin, bu noktada şatıbı ile aynı görüşte olduğu görülmektedir.⁷⁰

Eb İřĥāk el-Ca'berı de Seĥavı ve Eb řāme gibi bu vechin *şıpheli bir vecih* olduğunu vurgulamıştır. O, İbn Zekvān için aktarılan vecihlerden yalnızca *تَبَعَانِ* olarak *nn'un* (ن) tahfiyle okunan vechin sahiĥ olduğunu beyan etmiştir.⁷¹

Dabbā', bahse konu kelimedeki sahiĥ ve yaygın kıraat farklılıklarını aktardıktan sonra, İbn Zekvān için rivāyet edilen ikinci vechin sahiĥ olmadığını dile getirmiştir. Dabbā', İbn Zekvān için aktarılan ve ğalaş kabul edilen bu vechi açıkladığı kısımda, *māce* (مآج) kelimesine yer vermemiş, yalnızca bazı kaynakları temel alarak bu aktarımı yapmıştır.⁷²

Abdülfettāĥ el-Kādı de Dabbā' gibi öncelikle sahiĥ farklılıkları zikrederek söze başlamış, ardından İbn Zekvān için rivāyet edilen veche yer vermiştir. Devamında ise şatıbı'nın, beyitte geçen *māce* (مآج) kelimesini bizzat bu vechi zayıf göstermek için kullandığının altını çizmiştir.⁷³

Gerek kıraat sahasının önemli isimlerince gerekse şatıbı ve *Ĥırz'l-emānı*'nin řāriĥlerince zayıf gösterilen İbn Zekvān'a ait yukarıda bahsi geçen ikinci vechin, günümüz kıraat tedrisatı pratiğindeki durumu da aynıdır. Zira Arap dünyasındaki kıraat ğretiminde, İbn Zekvān için haber verilen ikinci vechin okunmadığı görülmektedir.⁷⁴ Aynı şekilde günümüz Türkiye'sinde de ilgili veche kıraat pratiğinde yer verilmemekte ve İbn Zekvān için yalnızca *تَبَعَانِ* olarak *nn'un* (ن) tahfi okutulmaktadır.⁷⁵

2.5. Nahl Sresi 27. Āyet

Ferşi farklılıklarla ilgili bir diğer nokta, Nahl Sresi'nin 27. āyetinde yer alan *řrekāye* (شُرَكَائِي) kelimesindeki⁷⁶ hemze ile ilgilidir. İbn Kesır'ın birinci rāvisi olan Bezzı'nın (l. 250/864), bu kelimeyi iki farklı şekilde okuduğu aktarılmaktadır. Buna göre Bezzı kanalıyla rivāyet edilen birinci vecih, diğer bütün kıraat imamlarında ve rāvilerinde olduğu gibi *řrekāye* (شُرَكَائِي) şeklinde *hemze'nin* (ء) isbātıyla iken⁷⁷ ikinci vecih ise *řrekāye* (شُرَكَائِي) şeklindeki *hemze'siz* (ء)⁷⁸ vecihtir. şatıbı'nın, söz konusu hususa yönelik oluşturduğu beyitte yer verdiği *helhelā* (هَلْهَلَا) kelimesiyle, Bezzı'nın bahsi geçen ikinci vechini zayıf gösterdiği, bazı řāriĥler tarafından söylenmektedir. řāriĥlerin değerlendirmelerine konu olan *Ĥırz'l-emānı*'deki beyit şöyledir:

⁶⁹ öte yandan Seĥavı, Eb Amr ed-Dānı'nın her ne kadar *et-Teysır*'de bu veche yer vermediğini söylese de *Cāmi'u'l-beyān*'da ilgili vechi aktardığını da belirtmektedir. Seĥavı, *Fetĥu'l-vaşıd*, 979-981.

⁷⁰ Makdisı, *İbrāz'l-me'ānı*, 510.

⁷¹ Ca'berı, *Kenzü'l-me'ānı*, 306-308.

⁷² Dabbā', *İrřād'l-mrid*, 194.

⁷³ Kādı, *el-Vāfi*, 278-279.

⁷⁴ Kādı, *el-Vāfi*, 278-279; Hārf, *et-Teshil*, 219.

⁷⁵ İbnü'l-Cezerı, *en-Neşr*, 2/286-287; Pālv, *Zübdetü'l-irfān*, 69; řāhin, *el-Vcāĥat'l-Ĥur'āniyye*, 2/399; zgren, *şuveru'l-aşera*, 2/431.

⁷⁶ Bu kelime, aynı şekilde Kehf Sresi 52., Fussilet Sresi 47. ve Kasas Sresi 62. āyetlerde de yer almakta ve yukarıda bahsedilen hususlar, bu āyetler için de aynen geçerli olmaktadır. Başlığın uzatmaması amacıyla söz konusu yere sadece Nahl Sresi 27. āyet yazılmıştır.

⁷⁷ İbnü'l-Cezerı, *en-Neşr*, 2/303.

⁷⁸ Dānı, *Cāmi'u'l-beyān*, 586-587; a.mlf., *et-Teysır*, 137.

و يُنْبِثُ نُونٌ صَحَّ يَدْعُونَ عَاصِمٌ وَ فِي شُرَكَائِي الْخُلُفَ فِي الْهُمْرِ هَلْهَلَا⁷⁹

Ebû Bekir Şu'be, *يُنْبِثُ* kelimesini (n ilk harfini) nûn ile; Âsım ise *يَدْعُونَ* kelimesini (n ilk harfini) yâ ile okur,

Bezzî için *شُرَكَائِي* kelimesine (yönelik rivâyet edilen) hemzesiz vecih sağlam değildir.

Sehâvî, bu kelimedeki İbn Zekvân için rivâyet edilen söz konusu ikinci veche değindikten sonra, öncelikle Ebû Amr ed-Dânî'nin bu vechi okumadığını ondan nakille aktarmıştır. Devamında ise *helhelâ* (هَلْهَلَا) sözcüğünü; *sağlam olmayan, istikrarsız ve kuvvetsiz* gibi manalarla açıklamıştır. Bu açıklamasından hareketle Sehâvî'nin, ilgili kelimenin bizzat bu vechi zayıf göstermek için kullanıldığını düşündüğü anlaşılmaktadır.⁸⁰

Ebû Şâme de *helhelâ* (هَلْهَلَا) kelimesini Sehâvî gibi açıklayarak söze başlamıştır. Ebû Şâme, Sehâvî'den farklı olarak anılan sözcüğün, zikredilen vechi zayıf olarak tanımlamak için kullanıldığını açık bir şekilde belirtmiştir.⁸¹ Bu noktada Ebû İshâk el-Ca'berî de Ebû Şâme gibi bahse konu kelimenin, bizzat bu vechi taz'îf için kullanıldığını net bir şekilde beyan eden şârihlere dendir.⁸²

Helhelâ (هَلْهَلَا) kelimesinden hareketle bu vechin zayıf addedildiğini dile getiren bir diğer şârih, Abdülfettâh el-Kâdî'dir. O, bunun yanı sıra Bezzî ile ilgili rivâyet edilen bu vechin; ne Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr*'inde, ne *Ĥırzû'l-emânî*'de ne de İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'inde yer almadığını da altını çizmiştir.⁸³

Dabbâ', Bezzî'ye dair aktarılan vechi, *helhelâ* (هَلْهَلَا) sözcüğüne herhangi bir şekilde temas etmeksizin ele alan tek şârihtir. O, zikri geçen vechin zayıflığını, yalnızca İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'ini kaynak göstererek belirtmekle yetinmiş ve böylece bu vechi *metruk bir vecih* olarak nitelmiştir.⁸⁴

Şâtıbî ve *Ĥırzû'l-emânî*'nin şârihleri tarafından Bezzî ile alakalı olan bu vechin taz'îf edildiği açıkça müşahede edilmektedir. Aynı şekilde Ebû Amr ed-Dânî ve İbnü'l-Cezerî gibi isimlerin de sözü geçen vechi *zayıf ve metruk* olarak tanımladıkları bir gerçektir. Zikredilen bu durumun, bahse konu vecih bakımından günümüz kıraat pratiğine yansıdığı anlaşılmaktadır. Nitekim zikredilen vecih ile hem Arap dünyası özelinde hem de ülkemiz açısından kıraat farklılıkları öğretiminde karşılaşılmamaktadır.⁸⁵

2.6. Nahl Sûresi 96. Âyet

Nahl Sûresi'nin 96. âyetindeki *necciyenne* (نَجَّيْنِي) kelimesinin ilk harfinde görülen muhtemel harf değişiklikleri, Şâtıbî'nin zayıf olarak değerlendirdiği söylenen son ferşî farklılıktır. Bu kelime, İbn Kesîr, 'Âsım ve Ebû Ca'fer tarafından *necciyenne* (نَجَّيْنِي) şeklinde ilk harfi *nûn* (ن) olarak okunurken diğer kıraat imamları tarafından *yecziyenne* (يَجَّيْنِي) şeklinde ilk harfi *yâ* (ي) olarak okunmaktadır.⁸⁶ İbn Zekvân için ise söz konusu kelimenin tilavetine dönük iki vechin rivâyet edilmektedir. Buna göre İbn Zekvân'ın, imamına uyararak bu kelimenin ilk harfini *yâ* (ي); imamından ayrılarak da *nûn* (ن) ile okuduğu belirtilmektedir.⁸⁷ Her ne kadar İbn Zekvân'ın bu hulfü bazı eserlerde sahih kabul edilse de⁸⁸ Şâtıbî'nin, İbn Zekvân için *nûn*'lu (ن) vechi zayıf gösterdiği dillendirilmektedir. Nitekim *Ĥırzû'l-emânî*'nin şârihleri, Şâtıbî'nin bu vechi aktardığı beyitte kullandığı *müvehhelâ* (مُوهَّلَا) kelimesinden hareketle ilgili vechin zayıf olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadırlar. Bu konuyla alakalı *Ĥırzû'l-emânî*'deki beyit şöyledir:

⁷⁹ Şâtıbî, *Ĥırzû'l-emânî*, 64 (808. beyit). Beytin ilk kısmı, konu dışında olmakla birlikte beyte dâhil olduğu için metne yazılmıştır.

⁸⁰ Sehâvî, *Fethu'l-vaşid*, 1047-1048.

⁸¹ Makdisî, *İbrâzû'l-me'ânî*, 557-558.

⁸² Ca'berî, *Kenzü'l-me'ânî*, 368-369.

⁸³ Kâdî, *el-Vâfi*, 305.

⁸⁴ Dabbâ', *İrşâdü'l-mürîd*, 204.

⁸⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/303; Kâdî, *el-Vâfi*, 305; Pâluvî, *Zübedtü'l-irfân*, 79; Hârûf, *et-Teshîl*, 270; Şahin, *el-Vücûhâtü'l-Kur'âniyye*, 2/503; Özgören, *Şu'ru'l-aşera*, 2/555.

⁸⁶ Dâni, *et-Teysîr*, 138; Sarakustî, *el-Unvân*, 403; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/305.

⁸⁷ Dâni, *et-Teysîr*, 138; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/305.

⁸⁸ Dâni ve İbnü'l-Cezerî, ilgili vechin sıhhati üzerinde durmaktadır. bk. Dâni, *et-Teysîr*, 138; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/305.

مَلَكْتُ وَ عَنْهُ نَصَّ الْأَخْفَشُ بِأَيْهِ وَ عَنْهُ رَوَى النَّقَّاشُ نُونًا مُوَهَّلًا⁸⁹

Ahfeş, *نَجْرَيْنَ* kelimesini İbn Zekvân'dan yâ harfi ile (rivâyet etti),

(Ahfeş'in) Nekkâş'tan nûn ile ettiği rivâyet yanılıdır.

Sehâvî, İbn Zekvân'a yönelik aktarılan bu rivâyetin, bazı târiklerde sahih kabul edildiğini söyledikten sonra bu konudaki kişisel değerlendirmelerine geçmiştir. O, Şâtîbî'nin, *müvehhelâ* (مُوَهَّلًا) sözcüğünü *yanılı* anlamında kullandığını belirtmiştir. Sehâvî'nin bahse konu açıklamasından, bu vechin tazîf edildiğini düşündüğü anlaşılmaktadır.⁹⁰ Ebû Şâme el-Makdisî de bu kelimenin *yanılı* ve *yanlış* manalarını kastetmek için kullanıldığını söylemiş ve buradan yola çıkarak anılan vechin zayıf addedildiğini dillendirmiştir.⁹¹ Ebû İshâk el-Ca'berî de Sehâvî ve Ebû Şâme gibi bu sözcüğün *vehim* ve *kuruntu* anlamına geldiğini dile getirdikten sonra Şâtîbî'nin bu vechi tazîf ettiğini vurgulamıştır.⁹² Bu noktada Abdülfettâh el-Kâdî de ismi geçen şârihlerle aynı kanaattedir. Bununla birlikte Kâdî, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'inde bu vechi sahih kabul ettiğini belirtmekten de geri durmamıştır.⁹³

Dabbâ', bu vechin zayıflığına temas etmeyen tek şârihtir. O, sözü edilen şârihlerin aksine *müvehhelâ* (مُوَهَّلًا) kelimesine de herhangi bir şekilde yer vermemiştir. Dabbâ', üzerinde durulan mesele özelinde yalnızca *en-Neşr*'de bu vechin sahih kabul edildiğini söylemekle yetinmiştir.⁹⁴

Şâtîbî ve Dabbâ' dışındaki şârihlerce zayıf addedilen bu vechin, her ne kadar İbnü'l-Cezerî tarafından *en-Neşr*'de sahihliği yönünde bir bilgiyle karşılaşılsa da⁹⁵ günümüz kıraat tedrisatı pratiğinde okunmadığı görülmektedir.⁹⁶

Sonuç

Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtîbî, yedi kıraate ait farklılıkları manzum bir şekilde derlediği *Ḥırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî* isimli çalışmasında, yalnızca rivâyetleri aktarmakla yetinmemiştir. Buna ek olarak o, aktardığı rivâyetleri değerlendirme yoluna giderek bunların sıhhatiyle alakalı noktalara da temas etmiştir. Bu bağlamda bir nevi seçki yaptığı da söylenebilecek olan Şâtîbî, kıraat imamlarından ve râvilerinden aktarılan bazı okuyuşların sahih olmadığını kimi zaman çok açık bir şekilde altını çizmiştir. Kimi zaman da bu vecihlerin kabul görmediğini ve okunmayacak türde olduğunu birtakım ifadelerle ima etmiştir. Onun, gerek açıkça zayıf gösterdiği gerekse çeşitli kelimelerle zayıf olduğunu ima ettiği söz konusu vecihlerin kahir ekseriyeti, kıraat sahasının önde gelen isimlerince de sahih bulunmadığı gibi *Ḥırzû'l-emânî*'nin şârihleri de ilgili okuyuşları değerlendirirken çoğunlukla Şâtîbî ile aynı kanaate varmışlardır.

Şâtîbî tarafından zayıf gösterilmekle birlikte kimi zaman kıraat ilminin otorite isimlerince sahih addedilen vecihlerle de karşılaşılmaktadır. Bu durumun, kıraat farklılıklarına dönük talim geleneğinde şifâhî/edâî metodun önemini ortaya çıkardığı söylenebilir. Zira kıraat âlimleri, hocalarından almadıkları vecihleri, bu vecihler her ne kadar diğer bir kısım kurrâ tarafından nass anlamında sahih addedilse de, okumadıkları bilinmektedir. Bu manada kıraat ilminde edânın, nasstan önce geldiği ifade edilebilir.

Şâtîbî'nin tazîf ettiği vecihlerin pek çoğunun İbn Zekvân'a ait okuyuşlardan oluştuğu görülmekle birlikte bu duruma yönelik muayyen bir sebebinin varlığından bahsetmek zordur. Bu hususun, yalnızca bir tesadüften ibaret olduğu söylenebilir.

Şâtîbî'nin *Ḥırzû'l-emânî* adlı eserinin, Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr*'inden mülhem bir şekilde meydana getirildiği bilinmektedir. Ancak *Ḥırzû'l-emânî*, *et-Teysîr*'den mülhem bir şekilde kaleme alınmış olsa da bu eserin, *et-Teysîr*'e oranla çeşitli ziyadeler barındırdığı müşahede edilmektedir. Bununla birlikte ilgili ziyadelerin, her ne kadar *et-Teysîr*'de yer almasa da Ebû Amr ed-Dânî'nin kıraat farklılıklarına yönelik vücuda getirdiği bir diğer çalışması olan *Câmi' u'l-beyân*'da yer bulduğu tespit edilmiştir.

⁸⁹ Şâtîbî, *Ḥırzû'l-emânî*, 64 (814. beyit).

⁹⁰ Sehâvî, *Fethu'l-vaşid*, 1051.

⁹¹ Makdisî, *İbrâzû'l-me'ânî*, 559-560.

⁹² Ca'berî, *Kenzü'l-me'ânî*, 373-375.

⁹³ Kâdî, *el-Vâfi*, 306.

⁹⁴ Dabbâ', *İrşâdü'l-mürîd*, 205.

⁹⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/304-305.

⁹⁶ Kâdî, *el-Vâfi*, 306; Pâlûvî, *Zübdetü'l-irfân*, 80; Hârûf, *et-Teshîl*, 278; Şahin, *el-Vüccûhâtü'l-Ḳur'âniyye*, 2/519; Özgören, *Şuveru'l-aşera*, 2/575.

şatıbnin zayıf addettiği vecihlerin nerdeyse tamamının günümüz kıraat tedrisatı pratiğinde de alınmayan ve okunmayan vecihlerden oluştuğu açık bir şekilde müşahede edilmesine rağmen kıraatler arası farklı okuma öğretimini yürüten hocalar tarafından, onlardan bu yönde faydalanan öğrencilere ilgili vecihler okutulabilir. Bu nitelikteki kıraat hocaları, bunu *et-Teysir* ve *Ėırzül-emâni*'ye nispet etmeksizin, sadece bireysel ihtiyârlarına dayandırarak yapmalıdırlar. Zira bahse konu vecihler, adı geçen eserlerde alınmamış ve zayıf şeklinde tanımlanmıştır.

Kaynakça

- Akaslan, Yaşar. “Kırâat-i Aşere’de Ferş Yönünden Farklılıklar”, *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 2 / 4 (Samsun 2017), 6-31.
- Ca’berî, Ebû İshâk Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. İbrâhîm b. Halîl. *Şerḥu’l-Ca’berî ‘alâ metni’ş-Şâṭibīyye: Kenzül-me’ânî fi şerḥi Ḥı̄rzi’l-emânî*. thk. Ferğâlî Seyyid ‘Arbâvî. 5 Cilt. Gize: Mektebetü Evlâdî’ş-Şeyh li’t-Türâs, 2011.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur’ân Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 2015.
- Çollak, Fatih. *Kıraat İlmінде İmam Şâtibi ve eş-Şâtibiyye*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991.
- Dabbâ’, Ali Muhammed. *İrşâdü’l-mürîd ilâ maḥşûdî’l-Ḳaşîd*. thk. Cemâl es-Seyyid Rifâ’î eş-Şâyib. Kahire: Mektebetü’l-Ezheriyye li’t-Türâs, 2011.
- Dağ, Mehmet. *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *Câmi’u’l-beyân fi’l-ḳırâ’âti’s-seb’i’l-meşhûra*. thk. Muhammed Saddûk el-Cezâirî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2005.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *et-Teysûr fi’l-ḳırâ’âti’s-seb’*. nşr. Otto Pretzl. Beyrut: Dâru’l-Kitâbî’l-‘Arabiyye, 1984.
- Emîn Efendî, Molla Mehmed. *‘Umdetü’l-hullân fi izâhi Zübdeti’l-‘irfân*. İstanbul: el-Mektebetü’l-Hanefiyye, ts.
- Emîn Efendî, Molla Mehmed. *Zuḥru’l-erîb fi idâhi’l-cem‘ bi’t-taḳrîb*, Süleymaniye Kütüphanesi-İbrahim Efendi, no. 11. vv.1-b-317-a.
- Hamdullah Efendi. *Füyûzü’l-itḳân fi vücûhi’l-Ḳur’ân*. thk. Mehmet Çaba. İstanbul: Hacıveysizade İlim ve Kültür Vakfı Yayınevi, 2019.
- Hârûf, Muhammed Fehd. *et-Teshîl li ḳırâ’âti’t-tenzîl mine’ş-Şâṭibīyyeti ve’d-Dürre*. Dımaşk: Dâru’l-Beyrûtî, 2018.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed. *Muḳaddimetü İbn Ḥaldûn*. thk. Abdullah b. Muhammed ed-Dervîş. 2 Cilt. Dımaşk: Daru Ya’rub, 2004.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Temîmî. *Kitâbü’s-Seb‘a fi’l-ḳırâ’ât*. thk. Şevki Dayf. Kahire: Dâru’l-Meârif, 2009.
- İbnü’l-Cezerî, Ebû’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fi’l-ḳırâ’âti’l-‘aşr*. thk. Ali Muhammed Dabba. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, ts.
- İbnü’l-Cezerî, Ebû’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *Ġâyetü’n-nihâye fi ṭabakâti’l-ḳurrâ*. thk. Gotthelf Bergstraesser. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 2006.
- İbnü’l-Cezerî, Ebû’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *Müncidü’l-muḳrîn ve müşsidü’t-ṭâlibîn*. thk. ‘Ali b. Muhammed el-‘İmrân. Mekke: Dâru ‘Âlemü’l-Fevâid, 1998.
- İbnü’l-Cezerî, Ebû’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *Taḳrîbü’n-Neşr fi’l-ḳırâ’âti’l-‘aşr*, thk. Ali Abdülkuddûs. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsî’l-‘Arabî, 2013.
- Kâdî, Abdülfettâh Abdülganî. *el-Vâfi fi şerḥi’ş-Şâṭibīyye fi’l-ḳırâ’âti’s-seb’*. Cidde: Mektebetü’s-Sevâdî, 1992.
- Mağribî, Hâşim b. Muhammed. *Hışnû’l-ḳâri fi’ḥtilâfi’l-meḳârî*. thk. Habîbullâh b. Sâlih es-Sülemî. Beyrut: Dâru’l-Ahyâb, 2012.
- Makdisî, Ebû Şâme Ebü’l-Kasım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâil b. İbrâhîm. *ez-Zeyl ‘ale’r-ravzateyn, terâcimü ricâli’l-ḳarneyni’s-sâdis ve’s-sâbi’*. thk. Muhammed Zâhid Kevserî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 2002.
- Makdisî, Ebû Şâme Ebü’l-Kasım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâil b. İbrâhîm. *İbrâzü’l-me’ânî min Ḥı̄rzi’l-Emânî fi’l-ḳırâ’âti’s-seb’*. thk. İbrahim Atve İvaz. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, ts.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *et-Teḫsîrâ fi’l-ḳırâ’âti’s-seb’*. thk. Muhammed Gavs en-Nedvî. Bumbai: ed-Daru’s-Selefiyye, 1982.
- Özgören, Adem. *Şuveru’l-‘aşera*. b.y.: y.y., ts.
- Pâlûvî, Abdülfettâh. *Zübdetü’l-‘irfân fi vücûhi’l-Ḳur’ân*. İstanbul: Âsitâne Yayınevi, ts.
- Pilgır, Eren. “Ḥı̄rzü’l-emânî’nin Kıraat Tedrisatındaki Serencamı”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 62 / 1 (Ankara 2021), 251-268. Doi: <https://doi.org/10.33227/auifd.769023>
- Saîd Arâb. *el-Ḳurrâ ve’l-ḳırâ’at bi’l-Mağrib*. Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1990.
- Sarakustî, Ebû Tâhir İsmail b. Halef b. Saîd b. İmrân. *el-‘Unvân fi’l-ḳırâ’âti’s-seb’*. nşr. Züheyr Gazi Zahid-Halil Atiyye. Suudi Arabistan: 2005.
- Sehâvî, Ebû’l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed. *Fethu’l-vaşîd fi şerḥi’l-Ḳaşîd*. thk. Mevlây Muhammed İdrîsî et-Tâhirî. 4 Cilt. Riyâd: Mektebetü’r-Rüşd, 2002.

şahin, Ali. *el-Vücühâtü'l-Ķur'âniyye 'ale'l-eimmeti'l-'aşrati min tarîkı't-Teysîr indirâcen*. b.y.: y.y., ts.

řa'le, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. el-Mevsılî el-Hanbelî. *Kenzü'l-me'ânî fi şerhi Ğızü'l-emânî*. thk. Muhammed İbrahim el-Meşhedânî. 2 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Bereke, 2012.

şatıbnî, Kâsım b. Fîruh Halef b. Ahmed. *Ğızü'l-emânî ve vechü't-tehâni fi'l-ķırâ'âti's-seb'*. nşr. Muhammed Temîm. Medine: Mektebetü Dâru'l-Hüdâ, 2010.

şüreyh, Ebû Abdillâh Muhammed er-Ruaynî el-Endelüsî. *el-Kâfi fi'l-ķırâ'âti's-seb'*. thk. Ahmed Muhammed Abdüsselâm eş-şâfi. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

Türkmen, Ömer. "Türkiye'deki Kıraat Tedrisatına Eleştirel Bir Yaklaşım". *İslâmî İlimler Dergisi* 16 / 2 (Kasım 2021), 89-102. Doi: <https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1025739>

Zehebî, Ebû Abdillâh şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Ma'rifetü'l-ķurrâ'l-kibâr 'ale't-řabaķâti ve'l-a'şâr*. thk. Tayyar Altıkulaç. İstanbul: y.y., 1995.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Ķur'ân*. thk. Fevvâz Ahmed Zemerlî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1995.